

Status
In overweging 16-11-2023
Bron
PATRON
Indiener
WURST
Verstrekkers
L2U, *GRU, QGE

Type
Kopiëren
Aanvraagdatum
16-11-2023
Ontvangstdatum

OCLC #
781589511
Uiterlijk nodig
16-12-2023

222682548

REFERENTIE-ID AANVRAGER

Vervaldatum

Bibliografische informatie

Lokale ID 1TB 8801

Auteur Genootschap Amstelodamum (Amsterdam)

Titel Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum.

Impressum Amsterdam : De Bussy, 1913-

ISSN 0923-0254

Auteur artikel PHJ van der Laan

Titel artikel De stadszegels van Amsterdam in de vijftiende en zestiende eeuw: het secreetzegel en het

Materiaal Series

OPLAGE

Jaargang 85

Nummer

Datum 1993

Pagina's 11-18

INFORMATIE OVER IBL

Melding

Geverifieerd PATRON; WorldCat Physical Description: v. ; 22

Max. kosten OCLC IFM - 6.50 EUR

Leenkosten

Beperkingen verstrekker

Onderdeel van
Copyright

Verzenddatum 16-11-2023

Faxnummer

E-mail forum.library@wur.nl

ODYSSEY

ARIEL FTP

Ariel e-mail

Factuur aan Wageningen University & Research - Library
t.a.v. crediteurenadministratie
Postbus 59
Wageningen, NL 6700 AB

Verzendinformatie

Verzenden via Library Mail

Verzenden aan Wageningen University & Research - Library
Inter Library Loan Department
Droevendaalsesteeg 2
Wageningen, NL 6708 PB

Retour via

Retour aan

N/A

DE STADSZEGELS VAN AMSTERDAM
IN DE VIJFTIENDE EN ZESTIENDE EEUW:
HET SECREETZEGEL EN HET ZEGEL TEN ZAKEN

DOOR

DRS. P.H.J. VAN DER LAAN

In zijn artikel 'Der stede zeghelen opnieuw bezien', gepubliceerd in het Jaarboek van 1992¹, betoogt R. van Answaarden, dat het gebruik van de twee nieuwe stadszegels, die sinds het begin van de vijftiende eeuw in de Amsterdamse oorkondenbestanden voorkomen, aan bepaalde regeringsfunctionarissen van de stad was voorbehouden. Naar zijn mening werd het *sigillum secretum* of secreetzegel gehanteerd door de burgemeesters, het *sigillum ad causas* of zegel ten zaken door de schepenen. Burgemeesters en schepenen hadden hun eigen, van elkaar onderscheiden competentie en vaardigden dienovereenkomstig oorkonden uit, waaraan het bijbehorende zegel werd bevestigd.

Onderzoek naar de praktijk van de toepassing van deze zegels wijst echter iets anders uit. Wat tot de competentie van de burgemeesters en de schepenen behoorde was niet zo exclusief als Van Answaarden denkt. Het komt erop neer dat beide zegels aan oorkonden werden bevestigd die door de gehele stedelijke regering werden uitgevaardigd: door schout, burgemeesters, schepenen en raden, die tezamen voor uiteenlopende overheidstaken en voor de financiële en andere belangen van de stad verantwoordelijk waren. Aangezien de rechtshandeling in de desbetreffende oorkonden frequent werd verricht en beoorkond met consent van de vroedschap of van het lichaam dat eraan voorafging, kan men niet stellen dat het gebruik van beide zegels de vroedschap in tal van zaken buiten spel zette.

Aan de hand van een aantal voorbeelden, die met behulp van archiefinventarissen met regestenlijsten, de Handvesten van Amsterdam en de Rechtsbronnen uitgegeven door Breen eenvoudig te vinden zijn, zal ik trachten het gebruik van de twee zegels te verduidelijken. Tot ver in de vijftiende eeuw wordt nog geen duidelijk onderscheid gemaakt tussen de twee genoemde zegelsoorten in de z.g. *corroboratio*, het laatste gedeelte van de oorkondetekst, waarin het bevestigen van het zegel ter bekrachtiging van de oorkonde wordt aangekondigd. Is er sprake van *der stede segele*, dan heeft men geen absolute zekerheid over de aard van het zegel, indien dit verloren is gegaan of indien de tekst slechts in registerafschrift is overgeleverd. Sinds 1421 is het reeds gebruikelijk in de *corroboratio* de aankondiging van het zegel ten zaken op te nemen; voor het secreetzegel geldt dit pas sinds ca. 1480.

HET SECREETZEGEL

Ter Gouw geeft in zijn hoofdstuk over de nieuwe stadszegels, die volgens hem in 1416 in gebruik zijn genomen ter vervanging van de 14e-eeuwse groot- en kleinzegels, de letterlijke tekst weer van een oorkonde van 20 september 1416 (abusievelijk vermeldt hij december), waaraan temidden van andere zegels het oudst bekende exemplaar van het secreet- of geheimzegel van Amsterdam hangt. Naast de titelpagina van het tweede deel van zijn *Geschiedenis van Amsterdam* heeft hij een afbeelding van dit zegel, een exemplaar uit het grafelijk archief, opgenomen; naast p.162 van dit deel staat het tegenzegel afgebeeld dat later als signet dienst zou doen. In deze oorkonde beloven schouten c.q. baljuwen, burgemeesters, schepenen en raden en gezworenen van Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda, zeven andere Hollandse en vier Zeeuwse steden te zullen deelnemen in de borgstelling van de vijf genoemde steden die deze hertog Willem VI hebben beloofd ten behoeve van betaling van jaarrente aan Jan en Willem van Egmond².

Opmerkelijk is, dat uit dit jaar 1416 een serie door schout, schepenen en raden van Amsterdam namens de stad verkochte eeuwige rentebrieven dateert, o.a. elf stukken op 31 maart 1416 uitgevaardigd. De zegels van de charters zijn verloren, maar sporen van de bezegeling wijzen zeer waarschijnlijk op bevestiging van het uithangend secreetzegel. Er zou een verband kunnen bestaan tussen deze misschien oudste renteverkoop door de stad en het ontstaan van dit zegel. In de stukken van 1416 is in de *corroboratio* slechts sprake van 'der stede zegele'; dat hiermee inderdaad het secreetzegel wordt bedoeld, blijkt uit latere akten van transport van enige van deze eeuwige renten op de stad uit 1416 en bovendien uit 1420. Van 17 januari 1493 dateert een transport van een rentebrief van 31 juli 1416; van 14 maart 1500 een transport van twee rentebrieven van 31 maart 1416 en bovendien van een rentebrief van 26 februari 1420. Volgens de tekst van deze transporten van 1493 en 1500 waren de oude rentebrieven bezegeld met het stedelijke uithangende secreetzegel. Ook in een akte van transport van 10 december 1499 van een stedelijke rentebrief van 9 mei 1420 staat vermeld, dat aan deze rentebrief het secreetzegel hangt, terwijl dit stuk van 1420 zelf spreekt van 'der stede zegele'. Tenslotte vermeldt een akte van transport van 25 februari 1447, waarin een eeuwige rentebrief op de stad van 31 maart 1416 wordt overgedragen, dat dit laatste stuk bezegeld is met het grote zegel van de stad Amsterdam. Gezien het bovenstaande ligt het voor de hand, dat ook deze rentebrief van 1416 met het secreetzegel was bezegeld, zodat we concluderen, dat dit zegel ook het grote zegel werd genoemd. Op dit grote stadszegel komen we hieronder terug³.

Wagenaar geeft als eerste voorbeeld van het secreetzegel van Amsterdam het zegel dat bevestigd werd aan de oorkonde van schouten, burgemeesters, schepenen, raden en gemene vroedschappen van de steden Amsterdam, Gouda, Alkmaar, Rotterdam, Schiedam, Hoorn en Oudewater van 2 januari 1418. Hierin verklaren deze stedelijke regeerders de lasten die Haarlem, Delft en Leiden ten behoeve van gravin Jacoba van Beieren op zich hebben genomen door het verkopen van lijfrenten, zonodig

te zullen delen. Het stuk werd bezegeld met de zegels van de zeven steden, die in de Handvesten van Haarlem, waaraan Wagenaar zijn kennis ontleende, zijn afgebeeld. Evenals Amsterdam gebruikte de regering van Hoorn hier het secreetzegel. Opmerkelijk is dat Gouda, Rotterdam en Schiedam hun zegel ten zaken gebruiken⁴. Het volgende door Wagenaar vermelde secreetzegel hing aan een oorkonde van schout, schepenen en raden van Amsterdam van 31 januari 1423, welk stuk mij onbekend is.

Dezelfde oorkonders, schout, schepenen en raden (onder dit laatste moet men de burgemeesters verstaan) verklaren op 3 december 1436, dat de stad Amsterdam schot of grondbelasting verschuldigd is aan de ambachtsheer van Nieuwer-Amstel in verband met Amsterdams onroerend goed aldaar⁵. Aan de oorkonde hangt het secreetzegel. De *wijsbede, vroetscippe ende rijchede* of de *gemeente*, die vóór 1477 de eigenlijke vroedschap koos⁶, gaf hiertoe consent.

In het archief van de Weeskamer wordt een uit de boedelpapieren afkomstige serie lijfrentebrieven bewaard, van 1464 tot ver in de zestiende eeuw, alle uitgevaardigd door schout, burgemeesters (sinds 1476 komt deze titel erbij), schepenen en raden, met het bovengenoemde consent. Van de vier lijfrentebrieven van 10 november 1464 zijn van twee het zegel verloren, maar aan de overige twee hangt het secreetzegel. De *corroboratio* van deze lijfrentebrieven spreekt van *mitter stede segele*, sinds 1478 steeds van secreetzegel, dat in enkele gevallen ook nog voorhanden is.

In het voetspoor van Oldewelt verbindt Van Answaarden terecht de lijfrentebrief met het secreetzegel, maar het wordt niet door de burgemeesters alleen, maar door de gehele stedelijke regering gehanteerd. Deze was voor de financiële verplichtingen van de stad verantwoordelijk, ook al was de zorg voor de financiën een van de

Het secreetzegel van de stad Amsterdam, gebruikt tussen ca. 1416 en 1485 (los exemplaar uit de zegelcollectie van het ARA in Den Haag).

Foto: Gemeentearchief Amsterdam.

taken van de burgemeesters, die hiervoor de thesaurieren als uitvoerders hadden.

Behalve de lijfrentebrieven werden ook de losrentebrieven door schout, burgemeesters, schepenen en raden (sinds 1560 zonder de schout) met het secreetzegel uitgevaardigd. Deze stukken betreffende het betalen van losrenten door de stad zijn bijvoorbeeld aanwezig in het archief van het Burgerweeshuis uit de jaren 1571-1578⁷.

Op 10 september 1494 namen 'het gerecht' en 'de zesendertig', dat wil zeggen schout, burgemeesters, schepenen en de vroedschap het besluit dat voortaan 't grote zegel genoemd het zegel van verbande deser stede alleen met consent van de vroedschap mag worden gebruikt. Direct hierop volgt dat men *van deser stede wegen geen finantie (zal) mogen doen off eenige goeden op scade halen* en geen openbare werken mag uitvoeren zonder ditzelfde consent⁸. In dit besluit wordt mijns inziens niet het 14e-eeuwse grootzegel bedoeld (zoals Van Answaarden in navolging van Wagenaar⁹ meent) dat immers reeds lang in onbruik was geraakt, maar het secreetzegel, dat ook met *zegel van verbande* werd aangeduid en dat groter van formaat was dan het zegel ten zaken¹⁰. Boven genoemd besluit staat bovendien als hoofd: *willekoir van tsegel van financie ende de tymmeraige*. Dit zegel wordt dus nadrukkelijk aan de inmenging van de vroedschap onderworpen en juist niet eraan onttrokken. Precies twee maanden na dit besluit, op 10 november 1494, verleenden keizer Maximiliaan en zijn zoon Philips de Schone aan Amsterdam surséance van betaling, noodzakelijk vanwege de niet meer op te brengen financiële lasten waarmee de stadsregering door het overmatig verkopen van renten ten behoeve van en onder dwang van de landsheren was overladen.

HET ZEGEL TEN ZAKEN

Er zijn enige vroege voorbeelden van oorkonden die uitgevaardigd zijn door de vier 'beraders' - evenals 'raden' een oude aanduiding voor de burgemeesters - waarin namens de stad door hen stadsgrond of -water werd verkocht of verpacht; de stukken zijn bezegeld met het zegel ten zaken.

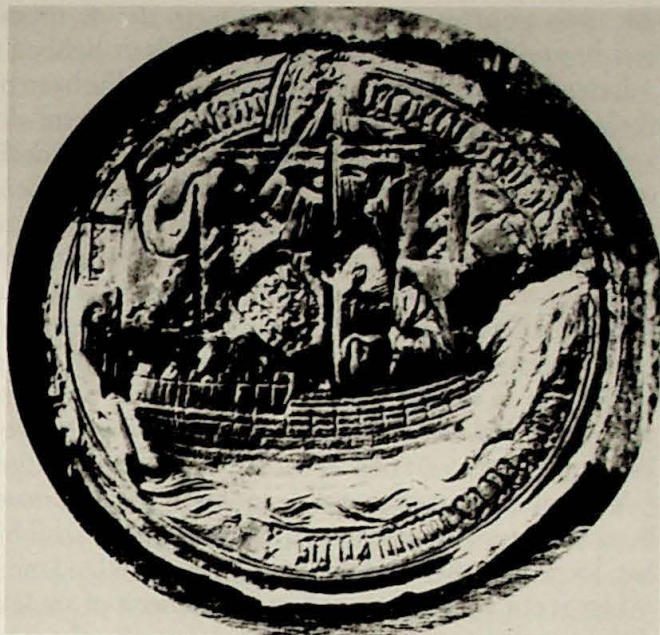
In een oorkonde van 16 mei 1421 ging het om verkoop van een erf, in drie oorkonden van 20 juli 1424 om verkoop van een gedeelte van het IJ, dit met consent van de *vroetscippe, rijchede ende wijsbede*. Op 1 oktober 1451 verpachten de vier beraders van stadswegen aan de St.-Olofskapel een erf met daarop een stenen toren gelegen voor de kapel naast de St.-Olofspoort. Ook in latere tijd zien we burgemeesters en beraders stadsgrond transporteren, bijvoorbeeld in een oorkonde van 17 februari 1512 waarin met consent van de vroedschap een gedeelte van het Schapenveld, nabij het Singel en de Heiligeweg, aan de Handboogschutters voor de aanleg van hun doelen wordt overgedragen, bezegeld met het zegel ten zaken.

Deze zes oorkonden¹¹ melden in de *corroboratio* steeds het zegel ten zaken - dat aan twee van de oorkonden van 20 juli 1424 is bewaard gebleven - en het wordt gehanteerd door de burgemeesters en niet door de schepenen. Ook een kwitantie, op 26 januari 1447 afgegeven door de beraders aan Amsterdamse poorters met land in Sloten die de stad hadden betaald voor het recht van vrijdom van grondbelasting

Het zegel ten zaken van de stad Amsterdam, gebruikt sinds ca. 1419 (GA Amsterdam, los exemplaar in de zegelcollectie; dit zegel hing oorspronkelijk aan een charter uit 1577).

Foto: Gemeentearchief Amsterdam,

Martin Alberts.

aldaar, werd met dit zegel bekrachtigd¹².

Waren in deze voorbeelden van het gebruik van het zegel ten zaken alleen de burgemeesters de oorkonders, in de volgende stukken zien we de gehele stadsregering van schout, burgemeesters, schepenen en raden, soms zonder schout, als oorkonders optreden en met dit zegel zegelen. In het archief van de Weeskamer bevindt zich het tot nu toe oudst bekende exemplaar van het zegel ten zaken: het is bevestigd aan een charter van schout, schepenen en raden van Amsterdam van 9 september 1419 waarin deze vidimus geven van een testament van 16 september 1411, verleden voor schepenen. Uit het archief van het Burgerweeshuis, waaronder zich stukken van het Karthuizerklooster bevinden, komen de volgende voorbeelden¹³. De stedelijke regering geeft vidimus van eerdere oorkonden, bijvoorbeeld op 21 mei 1423 van een oorkonde van de graaf van Holland van 1412 en op 7 en 10 december 1440 van oorkonden van de schout van Sloten en Osdorp, beoorkondt een bewijs van vaders erfdeel op 6 maart 1442, een boedelafstand op 26 mei 1453 en een attestatie op 31 december 1515, deze laatste afgelegd door getuigen aangaande een geschil over betaling van een koopsom voor land.

Schout, burgemeesters, schepenen en raden vaardigen onder het zegel ten zaken deze officiële verklaringen of certificaties uit, welke bevoegdheid derhalve niet exclusief aan de schepenen toekomt. Ik geef hiervan nog twee voorbeelden. In een oorkonde van 4 februari 1525 verklaart de gehele stadsregering dat in een schepenregister een zekere overeenkomst tussen twee gilden staat opgetekend¹⁴ en op 26 oktober 1538

dat twee poorters onder ede getuigen dat de memoriemeesters van de Oude Kerk een bepaald stuk land altijd in eigendom hebben gehad¹⁵.

Later in de zestiende eeuw werd het blijkbaar niet meer nodig geacht de gehele stadsregering certificaties te laten uitvaardigen; de burgemeesters waren hiervoor voldoende. Op 7 februari 1560 besloot de vroedschap namelijk: *Ende angaende den certificatien, die onder deser stede zegele ten saicken gemaickt worden, dat men die mede, omme alle scrupule wech te nemen, zoude voertaen maicken op den name van den burghermeesteren, sonder schout off scepenen daerinne te mentioneeren*¹⁶. Dat het zegel ten zaken eerder aan de burgemeesters dan aan de schepenen was gekoppeld kan al uit de vroedschapsresolutie van 20 januari 1494 worden opgemaakt: de oudste burgemeester, dat wil zeggen degene van de vier burgemeesters die ook reeds in het vorige jaar in functie was, zal hebben *alle de profijten ende vruchten die commen zullen van den seghel then saken*¹⁷, waarbij kan worden gedacht aan 'leges', te betalen door hem op wiens verzoek een certificatie werd uitgevaardigd.

Van geheel andere aard is de inhoud van de oorkonde van 20 december 1446, waarin burgemeesters, schepenen en raden in een geschil binnen het ambacht van de vollers het loon van meesters en knapen vaststellen, met het zegel ten zaken¹⁸.

Het recht op het vaststellen van keuren of stedelijke verordeningen behoorde tot de bevoegdheid van schout, burgemeesters, schepenen en raden, ook wel *mijne heeren van den gerechte* genoemd. Het karakter van een keur heeft de certificatie over rechtsprocedures bij vendities of verkopeningen van huizen van 4 mei 1503, waarbij regels over loos- en eigenpanding, eigening e.d. worden gegeven¹⁹. Ook hier weer bezegeling met het zegel ten zaken, evenals in een serie oorkonden waarbij aan gilden bepaalde voorrechten worden verleend. Met enige voorbeelden wil ik volstaan.

Op 31 mei en 10 juni 1475 kregen de snijders en droogscheerders respectievelijk de schoenmakers gildebrieven die in het oudste keurboek A zijn overgeleverd en in de *corroboratio* het zegel ten zaken vermelden. Uit de jaren 1476-1500 en 1518-1565 zijn ons eveneens dergelijke stukken bekend²⁰. Hieraan verwant is de schuttersbrief voor de Voetboog- en Handboogschutters van 24 april 1480, uitgevaardigd met consent van de vroedschap en met het zegel als boven²¹.

Op het gebied van de waterstaat hebben schout, burgemeesters, schepenen en raden verscheidene overeenkomsten gesloten met of taken op zich genomen ten behoeve van belanghebbenden op het omringende platteland. In september 1466 sloot de stad een overeenkomst met Diemen over het onderhoud van de Diemerdijk, bezegeld met *der voors. stede signet zeghele ten saecken*²². Op 9 december 1497, 11 oktober 1509 en 24 januari 1510 beloofde de stadsregering aan belanghebbenden in Reijerscop, Mijdrecht en Ouder- en Nieuwer-Amstel (in 1510 alleen in Amstelveen) de sluizen in de Middeldam te zullen onderhouden; zij deed dit met consent van de vroedschap en met het zegel van zaken²³. Schout, burgemeesters, schepenen en raden bezegelden op 19 februari 1545 met ditzelfde zegel door middel van een transfix de grote oorkonde van 9 april 1544, waarin een aantal ambachten en dijkplichtigen met Rijnland een overeenkomst sloten tot onderhoud van de dijk tussen Amsterdam en Spaarndam²⁴.

Oldewelt schrijft dat aan een tolbrief van 1545 *der stede signet* is bevestigd, dat een vervanging is van het zegel ten zaken. Van Answaarden omschrijft deze tolbrief als een authentieke kopie van het tolprivilege van graaf Floris V van 1275, waaraan een verklaring omtrent het poorterschap van de houder van de brief is toegevoegd. Zijns inziens behoort een dergelijke akte door de schepenen te worden uitgevaardigd en dus met het zegel ten zaken, doch deze taak zou zijn verschoven naar de burgemeesters²⁵. Het desbetreffende stuk van 16 januari 1545 is evenwel uitgevaardigd door schout, burgemeesters, schepenen en raden, die hierin verklaren dat Aris Boelenszoon poorter is en tolvrijdom heeft voor zijn goed²⁶; een kopie van de oorkonde van 1275 wordt in een dergelijk stuk niet gegeven. Met deze tolbrief kon de houder met zijn goederen zonder betaling de Hollandse en Zeeuwse grafelijkheids-tollen passeren.

BESLUIT

Het secreetzegel werd gebruikt ter bekrachtiging van oorkonden waarmee de stad financiële verplichtingen op zich nam, zoals bij rentebrieven ten laste van de stad. Niet de burgemeesters alleen, maar de gehele stedelijke regering van schout, burgemeesters, schepenen en raden stelden dit soort stukken op, veelal met het consent van de vroedschap. Het zegel ten zaken werd frequenter gebruikt: door de vier burgemeesters bij transport van stadseigendom, maar vooral door de gehele stadsregering bij certificaties, het verlenen van voorrechten of het sluiten van overeenkomsten. Schepenbrieven, zoals kwijscheldingen of kustingen bij transacties van onroerend goed, werden altijd bekrachtigd met de persoonlijke zegels van de schepenen en nooit met een stadszegel.

NOTEN

1. *Jaarboek Amstelodamum* 84 (1992), pp. 11-20.
2. J. ter Gouw, *Geschiedenis van Amsterdam*, II (Amsterdam 1880), pp. 205-206; Rijksarchief in Zuid-Holland, arch. Graven van Holland, inv.nr. 1011; F. van Mieris, *Groot Charterboek der Graaven van Holland etc.*, IV (1756), p. 389.
3. Drs. B.R. de Melker maakte mij op de gelijktijdigheid van deze renteverkoop en het voor het eerst voorkomen van het secreetzegel attent. Tevens wees hij mij op de in dit verband geraadpleegde oorkonden: Arch. Burgerweeshuis (367), Karthuizerklooster, inv. nr. 613a, enveloppen K. 652, 654, 655 en 656, resp. 25 februari 1447, 17 januari 1493, 10 december 1499 en 14 maart 1500; ib., inv. nr. 920, enveloppen K. 591 en 593, 31 maart 1416 en 26 februari 1420; ib., inv. nr. 111 (cartularium Karthuizerklooster), f. 62, 9 mei 1420; Kathedraal Archief van Antwerpen, Fonds Nederlandse Kartuizerijen, 31 maart 1416 (2 stukken) en 31 juli 1416. Deze stukken zullen worden gepubliceerd in het Oorkondenboek van het Karthuizerklooster bij Amsterdam, dat door drs. R. Bessem wordt bezorgd.
4. J. Wagenaar, *Amsterdam in zijne opkomst etc.*, III (Amsterdam 1767), p. 10; Handvesten van Haarlem (1751), p. 70 en plaat tussen pp. 70-71; GA Haarlem, A.J. Enschedé, Inventaris, 1e Afd., nr. 86; F. van Mieris, *a.w.*, IV, p. 443.
5. Arch. Gasthuizen (342), regest 376; voorbeeld gegeven door J. ter Gouw, *a.w.*, II, p. 207.
6. Zie voor de ontwikkeling van deze instellingen mijn inleiding in P.D.J. van Iterson en P.H.J. van der Laan, *Resoluties van de vroedschap van Amsterdam 1490-1550* (Amsterdam 1986), pp. 9-10.

7. Arch. Burgerweeshuis (367), inv.nr. 544, enveloppen M.359, M.362, K.363, M.364, M.366, M.368, K.369, K.370, K.371; inv.nr. 548, enveloppen M.384 en K.386; inv.nr. 549, enveloppen M.394, K.395, K.396; inv.nr. 564, enveloppen K.448 en M.449.
8. Van Iterson en Van der Laan, *a.w.*, p. 12 (uit: arch. Burgemeesters - Privilege- en keurboeken (5020), inv.nr. 5 (Keurboek B), p. 328).
9. J. Wagenaar, t.a.p., door Van Answaarden p. 13, noot 11 vermeld.
10. W.F.H. Oldewelt, 'De stadszegels van Amsterdam', in *Jaarboek Amstelodamum* 33 (1936), p. 20. De door Oldewelt op p. 19 vermelde geschonden lijfrentebrief blijkt niet van 7 juli 1403 maar van 7 juli 1483 te zijn. Het hierin aangekondigde secreetzegel is verloren. Zie ook Ter Gouw, *a.w.*, II, p. 206.
11. Arch. Huiszittenhuizen (349), inv.nr. 444, regist 13, 16 mei 1421; arch. Weeskamer (5073) - Charters, lade 65, 20 juli 1424; Topografische Coll. (5057), i.v. Bij de Nieuwe Brug (v/h arch. Weeskamer (5073) - Charters, lade 86), 20 juli 1424; arch. Burgemeesters - Groot Memoriaal (5023), inv.nr. 1, f. 245, 20 juli 1424 (vermeld door J. ter Gouw, *a.w.*, II, p. 210); ib., f. 279v, 1 oktober 1451; J.C. Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam* ('s-Gravenhage 1902), p. 507, 17 februari 1512 (uit: arch. Burgemeesters - Privilege- en keurboeken (5020), inv.nr. 6 (Keurboek C)).
12. Arch. Burgerweeshuis (367), inv.nr. 920, envelop K.686, 26 januari 1447.
13. Arch. Weeskamer (5073) - Charters, lade 6, 9 september 1419; arch. Burgerweeshuis (367), inv.nr. 919, envelop K.669, 21 mei 1423; ib., inv.nr. 572a, enveloppen K.491 en K.492, 7 en 10 december 1440; ib., inv.nr. 111 (cartularium Karthuizerklooster), f.44v, 6 maart 1442; ib., inv.nr. 921b (fotokopie van origineel in het Kathedraal Archief van Antwerpen), 26 mei 1453; ib., inv.nr. 572a, envelop K.598, 31 december 1515.
14. Arch. Gilden (366), inv.nr. 507, regist 25, 4 februari 1525.
15. Arch. Memorie-meesters van de Oude Kerk (691), inv.nr. 110, regist 402, 26 oktober 1538.
16. Arch. Vroedschap (5025), inv.nr. 1, f. 219; vermeld door Wagenaar, *a.w.*, III, pp. 295-296.
17. Van Iterson en Van der Laan, *a.w.*, p. 40.
18. Breen, *a.w.*, p. 562.
19. Breen, *a.w.*, pp. 582-584 (uit: arch. Burgemeesters - Groot Memoriaal (5023), inv.nr. 1, f. 247).
20. Breen, *a.w.*, pp. 97-98; gildebrieven 1476-1500 op pp. 111, 232, 244, 255, 326, 344, 347, 365. Gildebrieven over de periode 1518-1565 in arch. Gilden (366), inv.nr. 442, regist 23, 28 januari 1518; ib., inv.nr. 911, regist 29, 27 januari 1548; ib., inv.nr. 1373, regist 32, 16 maart 1551; ib., inv.nr. 706, regist 39, 15 maart 1565.
21. Breen, *a.w.*, p. 541 (uit: arch. Burgemeesters - Privilege- en keurboeken (5020), inv.nr. 1 (Privilegeboek I), f. 79), door Wagenaar, *a.w.*, III, p. 10 genoemd met het zegel ten zaken.
22. Arch. Burgemeesters - Privilege- en keurboeken (5020), inv.nr. 1 (Privilegeboek I), f. 57v; H. Noordkerk (ed.), *Handvesten van Amsterdam*, I (Amsterdam 1748), p. 362.
23. P. Scheltema, *Inventaris van het Amsterdamsche Archief*, I (Amsterdam 1866), pp. 122, 137-138; *Handvesten van Amsterdam*, II (1748), pp. 712-713.
24. P. Scheltema, *a.w.*, I, pp. 184, 189; *Handvesten van Amsterdam*, I, pp. 325-328.
25. Van Answaarden, *a.w.*, p. 18.
26. Arch. De Graeff (76), inv.nr. 29, regist 32, 16 januari 1545.

STAD EN ZEGEL:
DE OUDSTE STADSZEGELS VAN AMSTERDAM

DOOR

DRS. B.R. DE MELKER

Ende omdat dit waer is, so hebbe wi desen brief opene bezeghelt mit onser poerte zeghel. Met die woorden besloot het stadsbestuur van Amsterdam in 1347 een stuk dat het namens de stad uitvaardigde¹. En uit die woorden komen de twee voornaamste eigenschappen van het stadszegel naar voren. De eerste valt door de woordkeuze direct in het oog. Het zegel diende ter kennis van de waarheid, tot bewijs van hetgeen de stad in haar oorkonde aan de lezer mededeelde. Dit bewijs was absoluut, zoals we zullen zien. De tweede eigenschap van het stadszegel blijkt pas indirect. We moeten ons bedenken dat in de middeleeuwen lang niet iedere instelling of persoon in staat werd geacht door middel van een eigen geschrift een dergelijk absoluut bewijs te leveren. Met zijn stadszegel bracht de middeleeuwse stad tot uitdrukking dat zij wél daartoe in staat was. Hulp van anderen was daarvoor niet nodig. Met andere woorden, het stadszegel was een manier waarop de middeleeuwse stad haar autonomie zichtbaar kon maken aan de tijdgenoten. Zegelkunde werd en wordt nog vaak geassocieerd met de heraldiek. Het zoiuist geschetste karakter van het stadszegel maakt echter duidelijk dat er meer valt te bestuderen aan het zegel dan alleen de afbeelding².

De laatste studie naar de Amsterdamse stadszegels, door Oldewelt, ligt al weer ver achter ons. In het laatste jaarboek doet de rechtshistoricus Van Answaarden een daarom lovenswaardige poging de studie van het Amsterdamse stadszegel nieuw leven in te blazen³. Op basis van verschillende algemene overwegingen poneert hij twee stellingen. De eerste is dat het eerste Amsterdamse stadszegel niet uit de tijd van het eerste stadsrecht stamt (1300-1301), maar gedateerd moet worden rond de verlening van het tolprivilege door graaf Floris V (1275). Zijn tweede stelling is, dat de deling van dit zegel rond 1400 in twee nieuwe zegels, het secreetzegel en het zegel ten zaken, terug te voeren is op een toen doorgevoerde scheiding van de rechterlijke en de bestuurlijke macht in Amsterdam. Aan deze scheiding zou een oorspronkelijk binnen de pauselijke kanselarij ontwikkeld gedachtengoed ten grondslag liggen. Geheel gescheiden naar de respectievelijke competenties zou het secreetzegel toevertrouwd zijn aan de burgemeesters en het zegel ten zaken aan de schepenen.

De voor deze twee stellingen aangevoerde argumenten blijken bij nader onderzoek niet steekhoudend zijn.

Wat waren dan wel de redenen voor en de achtergronden van het ontstaan van de verschillende Amsterdamse stadszegels? Die vragen staan centraal in deze bijdrage.

Daarbij besteden wij vooral aandacht aan twee aspecten van de geschiedenis van de Amsterdamse stadszegels. In de eerste plaats, hoe zij zich verhouden tot de eerste stadszegels in de oudere Hollandse en Zeeuwse steden. Ten tweede willen wij kijken wat de stadszegels ons kunnen leren over de geschiedenis van de stad aan de Amstel en haar instellingen in de veertiende en vijftiende eeuw.

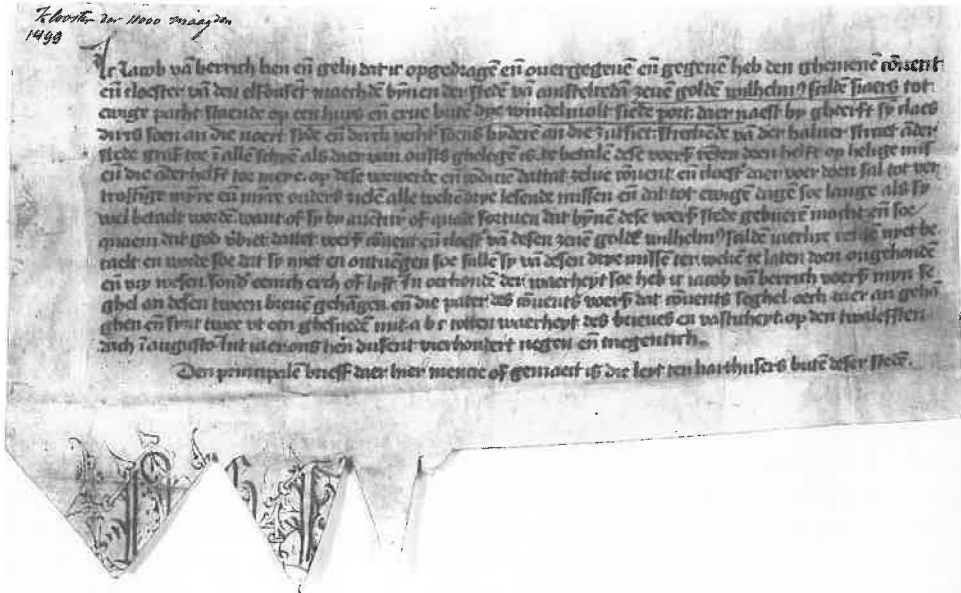
HET ZEGEL

In de late middeleeuwen werd het zegel het middel bij uitstek om oorkonden⁴ tot authentieke stukken te maken. Authentiek wil in dit verband zeggen dat het stuk uit zichzelf al voldoende bewijskracht verleent aan hetgene in de akte gesteld wordt. Was de akte gewaarborgd door een zegel dat als authentiek gold, dan was de akte authentiek⁵. Niet alle zegels waren authentieke zegels. Daarom waren ook niet alle bezegelde akten authentieke akten. Volgens Dumas onderscheidde men in de middeleeuwen drie criteria voor de kwalificatie van een akte als authentiek. De akte moest uitgevaardigd zijn door een publiek persoon (*persona publica*) die het algemene, publieke vertrouwen genoot (*fides publica*) en de beschikking had over een eigen, authentiek zegel of ander herkenningsteken - een handtekening bijvoorbeeld (*signum authenticum*)⁶.

Bepalend was wat de tijdgenoten als publiek of authentiek zagen. Dat wil zeggen dat de vraag naar de authenticiteit van een zegel afhankelijk was van tijd en plaats. Zo kon het zegel van een willekeurige ambachtsschout in de dertiende eeuw nog als niet-authentiek gelden en twee eeuwen later als authentiek.

Het zegel is dus een waarborgmiddel van akten, en niet de 'in-beweging-zetter' van de rechtshandeling, zoals Van Answaarden het omschrijft⁷. In feite staat de bezegeling los van de rechtshandeling die in de akte vastgelegd is, zeker wat betreft de zogenaamde niet-dispositieve oorkonden⁸. Dit blijkt het duidelijkst uit het meest voorkomende type oorkonde van de late middeleeuwen: de akte van transport. Tegenwoordig is het zo, dat een overdracht van onroerend goed schriftelijk tot stand wordt gebracht door middel van een akte. In de middeleeuwen was dat oorspronkelijk nog niet zo. De verschillende optekeningen van het gewoonterecht van Hollandse steden en landschappen spreken in dit opzicht duidelijke taal. De overdracht van onroerend goed werd niet gerealiseerd door de beoorkonding ervan. Zij kwam tot stand door een openbare wilsverklaring van de verkoper, die soms vergezeld ging van de overhandiging van een symbool aan de koper: een korenhalm, een steen of een kluit aarde. Daarom werden lang niet alle overdrachten op schrift vastgelegd. Als dit gebeurde, dan gebeurde het achteraf: soms direct na de rechtshandeling, soms veel later.

Pas op de drempel van de nieuwe tijd won de opvatting terrein dat de overdracht voltooid werd door het opstellen en bezegelen van een akte van transport. Die ontwikkeling is eerst in de steden en daarna ook op het platteland waar te nemen. In ambachtsgerechten als Sloten of Oostzaan hadden rechtshandeling en beoorkonding tot ver in de zestiende eeuw niet op hetzelfde moment plaats of bleef beoorkonding

Een wijd verbreid waarborgmiddel was in de late middeleeuwen de chirograaf. Op een stuk papier of perkament werd de tekst van de akte twee keer geschreven. Er tussen in schreef men in grote, gecalligrafeerde letters ABC of CYROGRAPHUM, waarna het stuk hier doorheen zigzag door midden werd geknipt. De authenticiteit van de akte was aangetoond, als de twee losse stukken aan elkaar bleken te passen. (GA Amsterdam, arch. Burgemeesters - Charters Kloosters en Kerken (5058), St.-Ursulaklooster, nr 2, 12 augustus 1499).

Foto: Gemeentearchief Amsterdam, Martin Alberts.

soms helemaal achterwege. De in deze ambachten uitgevaardigde oorkonden zijn dus niet dispositief.

Wat de periode betreft die hier aan de orde is: het is vrijwel zeker dat rond 1400 alle door Amsterdamse stedelijke instanties uitgevaardigde oorkonden als niet-dispositief aangemerkt moeten worden⁹. In dergelijke gevallen was het zegel juist niet de 'in-beweging-zetter' van de rechtshandeling. Het was de afsluiting van een tweede, facultatieve handeling - de opschriftstelling - die volgde op de rechtshandeling.

Het kunnen bekrachtigen van akten was een functie van het zegel die ten dienste stond van degene voor wie zo een akte bestemd was. Het zegel diende echter ook de zegelaar zelf. Door middel van zijn zegel kon deze zich profileren als publiek en vertrouwenswaardig persoon. Juist bij de steden trad dit op de voorgrond. Het streven van de stad naar autonomie uitte zich onder meer in de introductie en het gebruik van een eigen stadszegel.

DE STAD

In de late middeleeuwen werden in Holland de bestaande rechterlijke en bestuurlijke

structuren door de steden doorbroken. De steden maakten zich los van de oude kaders om eigen rechtskringen te gaan vormen. Naar deze verzelfstandiging en naar de wijze waarop die schriftelijk vastgelegd werd, is het afgelopen decennium met name door Kruisheer diepgaand onderzoek gedaan¹⁰. Kruisheer, en na hem ook anderen, hebben vastgesteld dat de opkomst van de steden niet in de eerste plaats van bovenaf door de landsheer gestimuleerd is. De stad ontwikkelde zich meestal zelfstandig en zonder veel invloed van buitenaf vanuit een pre-stedelijke kern. De stelling van Van Answaarden dat er toen geen wettelijke belemmering was voor het vormen van een belangengemeenschap¹¹, is op zich deels juist. De voornaamste oorzaak voor het ontbreken van een wettelijke belemmering was echter dat het recht in de middeleeuwen nauwelijks door geschreven wetten, maar voornamelijk door gewoonterecht gedomineerd werd.

Een wettelijke belemmering voor stadsvorming was er inderdaad niet, echter wel een feitelijke belemmering. De ontwikkeling van een stad kon immers ten koste gaan van de rechts- en bestuursmacht van de lokale heer. Wanneer de stad ontstond op het domein van een voornamelijk grondbezitter - wat meestal het geval was - ging deze ontwikkeling ten koste van diens domein. Daarom was een bepaalde vorm van erkenning - schriftelijk of mondeling - door de heer, meestal dezelfde persoon als de grondheer, noodzakelijk voor de ontwikkeling van een nederzetting tot een in rechterlijke zin autonome stad¹². Kruisheer heeft bedoeld aan te tonen dat het stadsrechtsprivilege, zoals dat in het stadsarchief lag, niet het wondermiddel was waarmee een dorp door zijn heer van de ene dag op de andere omgezet werd in een stad. Dat betekent echter niet dat elke gemeenschap een stad kon worden als de bewoners dat maar wilden¹³.

Opzettelijk is in het bovenstaande steeds gesproken over de heer en niet over de landsheer. In theorie was het geven van een dergelijke erkenning voorbehouden aan de Duitse keizer, vanaf de elfde en twaalfde eeuw aan de landsheren. Uiteindelijk werden de stadsrechten echter verleend door de heer op wiens grond de toekomstige stedelingen woonden of onder wiens recht zij vielen. In Holland was dat inderdaad vaak de graaf zelf. Steden als Haarlem en Delft zijn ontstaan uit grafelijke domeinen. Maar wanneer de steden op andermans grond en onder andermans jurisdictie vielen, was het niet meer de Hollandse graaf die de stadsrechten verleende. Zo waren het de heren van Voorne die Den Briel een stadsrecht gaven en ontvingen Gorinchem en Schoonhoven stedelijke rechten van respectievelijk de heren van Arkel en Blois. Dat zij leenmannen van de graaf van Holland waren, deed niets af aan hun potentie om binnen hun eigen rechts- en machtsgebied stadsrechten te verlenen.

DE DATERING VAN AMSTERDAMS EERSTE STADSZEGEL

Het verschil tussen landsheer en stadsheer, is ook voor Amsterdam van belang. Het betekent dat we vóór 1317 moeten kijken naar de heren van Amstelland en niet naar de graven van Holland. In 1300 werd Gwijde van Henegouwen door zijn broer graaf Jan II met Amstelland beleend, een jaar voordat Gwijde tot bisschop van Utrecht

verkozen zou worden. Pas na Gwijdes overlijden, in 1317, ging Amstelland definitief deel uitmaken van de Hollandse grafelijke domeinen.

In 1338 horen we voor het eerst van een Amsterdams stadszegel. Het oudst bewaarde exemplaar is negen jaar jonger en dateert uit 1347¹⁴. In de top van de mast van de op het stadszegel afgebeelde kogge, hangt een wapen met een klimmende leeuw. Het wapen is vrijwel identiek aan het Hollandse gravenwapen en zal daar zonder meer aan ontleend zijn, in tegenstelling tot wat Oldewelt meende. Dergelijke ontleningen waren in de late middeleeuwen zeker niet ongebruikelijk¹⁵. Dit laat ons geen andere mogelijkheid, dan een datering van het zegel na 1317. Voordien kende Amsterdam - de periode 1296-1299 uitgezonderd - geen rechtstreekse landsheerlijke of heerlijke relatie met de Hollandse graven. Was het zegel ouder, dan hadden wij het wapen van de Van Amstels of van Henegouwen of Avesnes aan moeten treffen.

Zoals uit het voorgaande blijkt is het in theorie mogelijk dat het stadszegel met het Hollandse wapen uit de periode 1296-1299 stamt. In deze jaren ressorteerde Amsterdam direct onder een graaf die het Hollandse gravenwapen voerde - Jan I (1296-1299)¹⁶ - nadat Amstelland in 1296 wegens het hoogverraad van Gijsbrecht van Amstel door de graaf geconfiscieerd was. Waarschijnlijk is dit echter niet. Amsterdams oudste stadsrecht, verleend in 1300-1301, dateert van ná deze periode. Dat is nog geen absoluut bewijs a contrario. Er zijn immers voorbeelden van steden die al een stadszegel gebruikten voordat er een erkenning van hun stadsheer loskwam in de vorm van een stadsrechtprivilege. Het betreft dan echter steden die al een min of meer langdurige stedelijke ontwikkeling achter de rug hebben. Daarvan is in het Amsterdams geval absoluut geen sprake.

De stelling dat Amsterdam in 1275 of 1279 dit bewuste zegel is gaan voeren, kan daarom niet staande gehouden worden¹⁷. *De lieden die wonen bij de dam in de Amstel*, zoals de Amsterdammers in het tolprivilege van 1275 genoemd worden, hadden geen enkele band van domaniale, feodale of landsheerlijke aard met graaf Floris V¹⁸. Het idee van de introductie van dit zegel als adhesiebetuiging aan de graaf doet dan ook geforceerd aan. Ook de ver-

Het eerste stadszegel van Amsterdam, het zgn. kleinzegel, gebruikt tussen 1338 en 1402 (GA Amsterdam, arch. Gasthuizen (342), reg.nr 51, 27 december 1393).

Foto: Gemeentearchief Amsterdam.

panding van het Nedersticht in 1279 zal hierin geen essentiële verandering hebben gebracht. Van Answaarden stelt dat niemand verwachtte, dat dit pand ooit nog afgelost zou worden. Die veronderstelling lijkt mij niet alleen irrelevant, maar ook onjuist. Nog in 1346 moest gravin Margaretha expliciet beloven dat Amsterdam nooit van Holland losgemaakt zou worden¹⁹. Driekwart eeuw na 1279 was de verbinding Holland-Amstelland nog steeds geen vanzelfsprekende zaak.

Wat voor de verpanding van het Nedersticht geldt, gaat ook op voor de leenband die Gijsbrecht van Amstel in 1285 aanging met Floris V. Ongeacht het feit of Amsterdam nu wel of niet tot de goederen behoorde die Gijsbrecht voortaan van de graaf in leen zou houden - de oorkonde is niet duidelijk op dit punt - bleven

Het tegenzegel van graaf Floris V met het oorspronkelijke Hollandse gravenwapen. De gelijkenis van het wapen op dit tegenzegel en dat op Amsterdams eerste stadszegel is frappant. Het afgebeelde zegel is een van de vele voorbeelden van een tegenzegel dat in het randschrift aangeduid wordt als een 'sigillum secretum', een geheim- of secreetzegel (GA Amsterdam, arch. Burgemeesters - IJzeren Kapel (5054), lade 18, 7 februari 1292).

Foto: Gemeentearchief Amsterdam, Martin Alberts.

de Amsterdammers in eerste instantie onder zijn jurisdictie²⁰. Floris V sprak dan ook zeven jaar later, bij de bevestiging van het tolprivilege in 1292, nog steeds van *de lieden* van Amsterdam en niet van *onze lieden*²¹.

Evenmin is er mijns inziens in het stadsrecht van 1300-1301 van Gwijde van Henegouwen voor Amsterdam²² iets te vinden wat de instelling van een Amsterdams stadszegel in 1275 aannemelijk zou kunnen maken. In tegenstelling tot wat geopperd wordt²³, blijkt nergens uit het eerste stadsrecht, dat Amsterdam toen al geruime tijd een stad was. De stadsvrijheid kan rond 1300 onmogelijk ruim geweest zijn, wanneer we de in het stadsrecht van 1342 in detail beschreven, beperkte stadsvrijheid in ogenschouw nemen²⁴. Integendeel, een in beide stadsrechten opgenomen artikel wijst op het nog gedeeltelijk agrarische karakter van de jonge stad in de eerste helft van de veertiende eeuw²⁵.

Een laatste argument dat aangevoerd wordt voor een datering van het Amsterdams stadszegel vóór 1300 is het ongekwartileerde gravenwapen in het stadszegel. De graven uit het Henegouwse huis gebruikten immers een gekwartileerd wapen²⁶. Voor het verschijnen van het ongekwartileerde gravenwapen op het stadszegel bestaat wellicht een eenvoudige en praktische verklaring. Het is heel wel mogelijk dat men bij het maken van het stempel voor Amsterdams oudste stadszegel de zegels die aan de privileges van Floris V van 1275 en 1292 voor Amsterdam hingen als voorbeeld gebruikt heeft. Die zegels droegen uiteraard het ongekwartileerde, Hollandse gravenwapen²⁷.

Het zegel van Willem IV, graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland. De graven uit het Henegouwse huis kwartileerden het Hollandse gravenwapen met dat van Henegouwen, zoals op dit zegel te zien is (GA Amsterdam, arch. Burgemeesters - IJzeren Kapel (5054), lade 28, 9 december 1342).

Foto: Gemeentearchief Amsterdam, Martin Alberts.

Al met al is er dus onvoldoende bewijsgrond om te veronderstellen dat het Amsterdamse stadszegel ouder is dan Oldewelt meende en stamt uit de tijd van de verlening van het tolprivilege. Integendeel, het heeft er de schijn van dat het oudste ons bekende stadszegel jonger is dan Oldewelt dacht. De invoering van Amsterdams eerste stadszegel zal gedateerd moeten worden tussen de overlijdensdatum van de laatste heer van Amstelland die geen graaf van Holland was, Gwijde van Henegouwen, en de eerste vermelding van het stadszegel. Daarmee komen we uit op een datering tussen 29 mei 1317 en 23 februari 1338.

HET KARAKTER VAN DE STEDELIJKE VERTEGENWOORDIGERS

Steden konden pas een authentiek zegel hebben, wanneer zij door hun omgeving inderdaad als zelfstandige rechtskring geaccepteerd waren en zij *fides publica* genoten. Pas vanaf dat moment was de stad in staat authentieke oorkonden uit te vaardigen, die zij met een authentiek stadszegel bekrachtigde. Iets als een 'dorpszegel' of een zegel van een dorpsgemeenschap²⁸ was in de dertiende eeuw al een uiterste zeldzaamheid temidden van de zegels uit die tijd. In de daaropvolgende eeuwen werd het geleidelijk een onmogelijkheid. De onnatuurlijkheid van het idee van een dorpszegel voor de tijdgenoten komt in Holland vanaf de veertiende en vijftiende eeuw steeds duidelijker naar voren, als de lijnen waarlangs de bezegelingspraktijk zich voltrekt steeds meer zichtbaar beginnen te worden²⁹. Het dorp gold niet als bestuurlijke of gerechtelijke eenheid, dat was het ambacht. En ook het ambacht, in de zin van het collectief van personen die binnen het desbetreffende rechtsgebied wonen, werd niet als een *universitas* en dientengevolge evenmin als een publiek persoon gezien.

Natuurlijk werden er op het ambachtsniveau oorkonden uitgevaardigd, maar die gingen niet uit van een bewonersgemeenschap, maar van het ambachtsgerecht dat bestond uit schout en buren of schout en schepenen. Zij traden niet op namens het dorp of namens de bewoners, maar spraken recht op last van de ambachtsheer.

Dit brengt ons bij een belangrijk onderscheid dat ook in de steden gemaakt kan worden. In zekere zin vormden de schepenen, zowel in het ambacht als in een stad, een hybride figuur. Enerzijds waren zij leden van de rechtskring, hetzij de grondeigenaren binnen een ambacht - de buren - hetzij de poorters van een stad. Anderzijds echter werden zij gekozen en benoemd door de heer om uit zijn naam en hiertoe gemaand door zijn rechtstreekse vertegenwoordiger, de schout, recht te spreken en zonodig te besturen. Dit dualistische karakter van het schepenambt hangt samen met zijn verleden. Het is een van oorsprong landsheerlijke instelling, die dateert uit de negende eeuw, toen in de graafschappen en honderdschappen de *scabini* door de Karolingische vorsten als permanente rechters geïntroduceerd werden ter vervanging van de oude germaanse oordeelvinders, de *rachimburgi*. Gemaand door een vertegenwoordiger van de landsheer - oorspronkelijk de schout, in bepaalde, latere gevallen een baljuw - spraken zij recht³⁰. De combinatie van dit model voor de rechtspraak met het middeleeuwse besef dat een mens alleen door zijn gelijken berecht

kan worden, leidde tot het standaardmodel van de middeleeuwse rechtspraak, de vierschaar. In de vierschaar werd op last van de heer recht gesproken over leden van de eigen sociale klasse. Omdat er hier sprake was van een min of meer universeel toepasbaar model, kon het gerecht blijven bestaan, ook als de rechtspositie, de mate van vrijheid of de status van de onder dit gerecht ressorterende personen essentieel veranderde. Niet voor niets heeft Oldewelt al eens gewezen op de mogelijke continuïteit tussen het door hem veronderstelde hofgerecht of tijnsgerecht van de heren van Amstel en het latere schepengerecht van Amsterdam³¹. De personen die zitting moeten hebben gehad in het hof- of tijnsgerecht van de heren van Amstel, behoorden tot dezelfde groep als de personen over wie zij recht spraken. Zij maakten dezelfde sociale ontwikkeling door als degenen die aan hun rechtspraak onderworpen waren: van horige via tijnsman tot vrije stedeling. De status van de bewoners en hun terminologie veranderden. De rechterlijke structuur bleef echter in essentie dezelfde.

Binnen het geheel van ambtenaren van een stad onderscheiden de schepenen zich hiermee van de andere stedelijke functionarissen. De burgemeesters, de raden of vroedschappen, de thesauriers, de secretarissen en de andere stedelijke ambtenaren zijn instellingen die voortgekomen zijn uit de stedelijke gemeenschap en uit de stedelijke behoeften zelf, zonder aanvankelijke inmenging van de landsheer of stadsheer. Hun ambten missen het in feite dualistische karakter dat het schependom had. Dit zijn geen landsheerlijke, maar in eerste instantie zuiver stedelijke instellingen³².

STEDELIJKE VERTEGENWOORDIGERS EN STADSZEGELS IN AMSTERDAM

In Amsterdam verliep het onderscheid tussen de persoonlijke en de collectieve vertegenwoordiging van de stad langs de hierboven geschetste scheidslijnen. Wanneer schout en schepenen een rechte dag hielden, traden de schepenen allen in afzonderlijke, persoonlijke kwaliteit op. Allen waren zij afzonderlijk rechter, niet alleen namens de stad, maar ook namens en voor de stadsheer. In de oorkonden die zij opmaakten, werden zij met naam genoemd. In feite waren zij elk afzonderlijk een publiek persoon. Dat blijkt ook uit het feit dat er geen voltallig schepencollege nodig was om een oorkonde uit te vaardigen en te bezegelen. Elke willekeurige selectie van twee of drie schepenen uit het totaal van zeven kon dit doen. Wanneer de burgemeesters en de vroedschap optraden, deden zij dit niet afzonderlijk, maar collectief. Zij waren immers geen op persoonlijke titel aangestelde rechters, maar uitsluitend vertegenwoordigers van de poortersgemeenschap waarvan zij zelf deel uitmaakten. Ook dit laat zich weer aflezen aan de schriftelijke neerslag van hun ambtelijke activiteit. De burgemeesters konden alleen gevierden een oorkonde uitvaardigen. Afzonderlijk of met hun tweeën of drieën waren zij daartoe niet competent. In dit geval waren niet verschillende natuurlijke personen elk een publiek persoon, maar was de stad of de poortersgemeenschap een publiek persoon, die belichaamd werd door het stadsbestuur. Er is dus sprake van een ander, verder abstractieniveau.

De bezegeling van de Amsterdamse stedelijke oorkonden loopt dan ook langs

dezelfde lijnen. Oorkonden die uitgaan van schepenen of van schout en schepenen, worden bezegeld met de afzonderlijke schepenzegels van de schepenen, en in bepaalde gevallen het schoutszegel³³. Stukken waarin de stad collectief vertegenwoordigd wordt door burgemeesters en andere stedelijke functionarissen, worden met één zegel bezegeld, het stadszegel.

Het komt in de gehele middeleeuwse periode voor dat ook schout en schepenen van Amsterdam genoemd worden in oorkonden waarin sprake is van een dergelijke collectieve vertegenwoordiging. Die oorkonden verschillen dan echter in drie belangrijke opzichten van de schepenoorkonden. In de eerste plaats worden schout en schepenen in dergelijke oorkonden niet met name genoemd, in tegenstelling tot de gewone schepenoorkonden. De reden hiervoor is, en dat is het tweede verschil, dat deze oorkonden niet rechtspraak, maar uitoefening van bestuurlijke macht betreffen. Ten derde zullen nooit alleen schout en schepenen de stad vertegenwoordigen. In Amsterdam gaan zij vanaf het begin vergezeld van de raden of beraders, de latere burgemeesters.

Samenvattend moeten er dus twee soorten stedelijke oorkonden onderscheiden worden. Aan de ene kant zijn er oorkonden betreffende rechtspraak: de neerslag van een zitting van het stedelijk gerecht bestaande uit schout en schepenen. Deze oorkonde zal alle betrokken schepenen - en in bepaalde gevallen de schout - met naam en toenaam noemen en zij zullen allen met hun persoonlijk zegel zegelen. Anderzijds zijn er oorkonden van niet-rechterlijke aard, waarin de stad door verscheidene ambtenaren vertegenwoordigd wordt: schout, schepenen, burgemeesters, raden. Niemand van hen wordt met name genoemd, en de oorkonde zal bezegeld worden met een enkel stadszegel.

BEZEGELING IN AMSTERDAM EN IN DE OUDERE HOLLANDSE STEDEN

Opmerkelijk is nu, dat Amsterdam zich hierin onderscheidde van de oudere Hollandse en Zeeuwse steden, zoals Dordrecht, Leiden, Haarlem, Delft en Middelburg. In Amsterdam was het hierboven beschreven onderscheid van het begin af aanwezig. De oudere Hollandse en Zeeuwse steden kenden echter vrijwel alle een fase aan het begin van hun stedelijke ontwikkeling, waarin de stad vertegenwoordigd werd door uitsluitend schout en schepenen. Het element van de burgerij ontbrak. Deze fase valt voor de meeste steden in de dertiende eeuw³⁴. De poorters streefden uiteraard naar emancipatie, die vertaald diende te worden in een rol in het bestuur van de eigen stad. Er bestond daardoor aanvankelijk een zekere frictie tussen de schout en schepenen enerzijds en de burgerij en haar vertegenwoordigers anderzijds.

Een gevolg hiervan was dat de bewuste steden in deze fase verschillende stadszegels kenden, elk verbonden aan een bepaalde stedelijke instantie. De dertiende-eeuwse stadszegels zijn door Leupen in drie types onderscheiden: het collectieve schepenzegel, het zegel van de poortersgemeenschap en het zegel van de stad als geheel³⁵. Van deze drie zegels, is dat van de poortersgemeenschap het opmerkelijkst. Door de instelling van een eigen zegel, distantieerde de burgerij zich in feite van schout en schepenen,

de traditionele ambtenaren in de stad. Het mag uitgelegd worden als een teken dat de poortersgemeenschap op dat moment een *universitas* vormde. De gezamenlijke poorters beschikten vanaf dat moment aantoonbaar over een eigen rechtspersoonlijkheid, om een ietwat anachronistische term te gebruiken. Een belangrijke vaststelling van Leupen is dat de instelling van een zegel van het poorterscollectief steeds min of meer samenvalt met de eerste vermelding van burgemeesters of raden in de desbetreffende stad. Een uitzondering op het dertiende-eeuwse patroon vormt Dordrecht, Hollands oudste stad. Dordrecht had in de dertiende eeuw geen zegel van de stad als geheel. Het beschikte vanaf ongeveer 1240 uitsluitend over een zegel van de poorterie (*sigillum civium*). Daaruit blijkt eens te meer dat de emancipatie van de burgerij in Dordrecht in de dertiende eeuw veel verder gevorderd was dan in andere Hollandse en Zeeuwse steden³⁶.

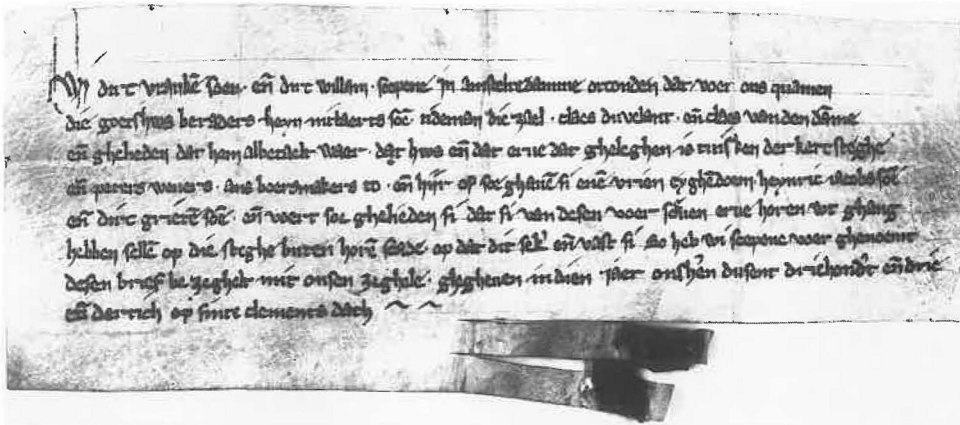
Vanaf de late dertiende eeuw begonnen de oude stadszegels uit het gebruik te verdwijnen. Het collectieve schepenzegel werd al snel vervangen door persoonsgebonden schepenzegels. Het zegel van de poorterie en het stadszegel in engere zin maakten plaats voor andere zegels, onder andere voor het hierna te behandelen secreetzegel en het zegel ten zaken.

In Amsterdam zien we niets van dit alles. Er vallen twee principiële verschillen te signaleren. In de eerste plaats is er in Amsterdam nooit een collectief schepenzegel in gebruik geweest, ook niet in de vroegste stadia van haar geschiedenis. Daarentegen kwamen persoonlijke schepenzegels wel vanaf het begin van de stedelijke ontwikkeling voor. Op dit punt lijkt er een verband met verschillende gebruiken op het gebied van de vrijwillige rechtspraak te hebben bestaan. Een tweede opvallende constatering betreft het zegel van de gezamenlijke burgerij van Amsterdam. Ook Amsterdam kende zo een zegel, maar het was van veel jongere datum dan de instelling van burgemeesters of raden. De 'wet van Leupen' gaat in dit geval dus niet op. Bovendien verloor dit nieuwe zegel al snel zijn binding met het poorterscollectief. Deze twee verschillen zullen wij nader bekijken.

HET SCHEPENZEGEL

Amsterdam heeft nooit een collectief schepenzegel gekend. De Amsterdamse schepenzegels zijn bovendien voor Holland uitzonderlijk, omdat zij in de bronnen eerder vermeld worden dan een Amsterdams stadszegel. De oudst bekende schepenzegels hangen aan een schepenoorkonde van 1333, terwijl de eerste vermelding van een stadszegel uit 1338 dateert³⁷.

Wat de schepenzegels betreft, is het nuttig een vergelijking te maken met de resultaten van Dijkhofs onderzoek naar bezegelingspraktijken in Middelburg tussen 1200 en 1325³⁸. Dijkhof heeft vastgesteld dat er pas vanaf 1314 sprake is van een geregelde beoorkonding door de Middelburgse schepenen van vrijwillige rechtspraak door en voor het Middelburgse stadsgerecht. De oorkonden zijn objectief gesteld³⁹. Mede daarom weet Dijkhof aannemelijk te maken, dat zij opgesteld werden aan de hand van aantekeningen in een niet overgeleverd stadsboek, waarvan hij het bestaan

De oudst bewaard gebleven oorkonde van schepenen van Amsterdam, met daaraan de resten van de schepenzegels van Dirk Vrankenz en Dirk Willem (GA Amsterdam, arch. Burgerweeshuis (367), inv.nr. 595c, env. K.607, 23 november 1333).

Foto: Gemeentearchief Amsterdam.

veronderstelt. De akten werden bezegeld door de schepenen. De bewijskracht was echter in de eerste plaats gelegen in de registratie van de rechtshandeling in het stadsboek. De *fides publica* van de stad uitte zich dus niet in een zegel aan een geschrift, maar in een betrouwbare bewaarplaats van een geschrift. Een dergelijke combinatie van beoorkonding en registratie is ook bekend uit steden als Kampen en 's-Hertogenbosch.

In de periode vóór 1314 werden incidenteel ook wel oorkonden opgemaakt van transporten en schenkingen. Deze werden dan in de subjectieve teneur gesteld. Alleen als de begunstigde een kerkelijke of geestelijke instelling was, ging men over tot de opschriftstelling van de rechtshandeling. Beoorkonding ten behoeve van een particuliere destinataris komt in Middelburg in de dertiende en vroege veertiende eeuw niet voor. Dijkhof toont ook aan dat de opschriftstelling niet alleen ten behoeve van, maar meestal ook door de begunstigde instantie geschiedde. Er was dus sprake van beoorkonding op een later moment. Hieruit blijkt eens te meer hoezeer rechtshandeling en beoorkonding in de middeleeuwen twee verschillende zaken waren die lang niet altijd samen hoefden te gaan.

Een interessante observatie doet Dijkhof ten aanzien van de medebezegeling van de bewuste oorkonden in de periode vóór 1314⁴⁰. Wanneer er Middelburgse poorters betrokken waren, werd de oorkonde (onder andere) voorzien van het zegel van de Middelburgse poortersgemeenschap. In alle andere gevallen maakte men gebruik van schepenzegels. Voor dit in de veertiende eeuw spoedig verdwijnende gebruik geeft Dijkhof twee mogelijke redenen. Een eerste mogelijkheid is dat de schepenzegels tot in de veertiende eeuw als niet authentiek golden. Doordat de bewijskracht gelegen

was in de registratie in een stadsboek, werden de schepenzegels als het ware gefrustreerd in hun ontwikkeling naar authenticiteit. Mutatis mutandis verwierven de schepenzegels door de vanaf 1314 opkomende gewoonte met schepenzegels bekrachtigde oorkonden uit te vaardigen, geleidelijk aan wel *fides publica* en daarmee authenticiteit. Een tweede reden, die de eerste niet hoeft uit te sluiten, is dat de medebezegeling met het Middelburgse poorterszegel voortvloeide uit de drang van de Middelburgse burgerij zich als autonome en rechtspersoonlijke groep te manifesteren. Er zou een onderhuids conflict hebben bestaan tussen de zuiver stedelijke burgerij en de landsheerlijke schepenen. Toen deze twee groepen in de veertiende eeuw assimileerden, ook wat de bekleding van de ambten betreft, verdween automatisch de zin voor het bestaan van twee verschillende typen medebezegeling.

Richten wij nu onze blikken op Amsterdam in een vergelijkbare fase van haar stedelijke ontwikkeling. Daarbij moeten wij in het oog houden dat Amsterdam eeuwen later ontstaan is dan Middelburg. De beoorkondingspraktijk van de vrijwillige rechtspraak blijkt in Amsterdam vanaf het ontstaan van de stad geheel anders te zijn geweest. Voor zover na te gaan heeft Amsterdam op het gebied van de voluntaire jurisdictie van oudsher alleen door schepenen of schout en schepenen uitgevaardigde en bezegelde oorkonden gekend. Deze akten werden zowel voor kerken en kloosters als voor particulieren opgemaakt. Vooralsnog zijn er geen aanwijzingen gevonden dat Amsterdam oorspronkelijk, net zoals Kampen en wellicht ook Middelburg, een stadsboek gebruikte, waarin men aantekening hield van de voluntaire jurisdictie⁴¹. Blijkbaar was de met persoonsgebonden schepenzegels bekrachtigde oorkonde in Amsterdam van meet af aan de voor iedereen vanzelfsprekende vorm die een bewijsstuk moest hebben. Een onder de oppervlakte sluimerend conflict tussen de gemeente en de landsheerlijke ambtenaren wordt in Amsterdam niet op dit gebied uitgevochten: poorters en niet-poorters worden over één kam geschoren wat het uitvaardigen van oorkonden betreft. Maken we echter een vergelijking tussen de steden op hetzelfde moment, laten we zeggen 1350, dan zijn de verschillen veel geringer. Ook in Middelburg is de bezegelde schepenoorkonde dan de geaccepteerde vorm van bewijs voor een rechtshandeling in de sfeer van de voluntaire jurisdictie.

SIGILLUM OPIDI EN SIGILLUM OPIDANI

Het tweede belangrijke verschil tussen Amsterdam en de oudere steden in het graafschap, betreft het door Leupen geconstateerde verband tussen vertegenwoordigers en zegels van de poortერი. In Amsterdam vallen die twee instellingen juist niet samen in de tijd. De eerste vermelding van een instituut van de poortersgemeente, i.e. de raad, genoemd in het stadsrecht van Gwijde van Henegouwen van 1300-1301, wordt niet gevolgd of voorafgegaan door een zegel van de poortერი of haar vertegenwoordigers. Bijna veertig jaar later vinden we een spoor van het eerste Amsterdamse stadszegel. In zijn randschrift wordt het zegel gedefinieerd als (vertaald) *zegel van de stad Amsterdam*⁴². In de oorkonden waaraan het bevestigd is, wordt het aangeduid als *der poerte seghel*. Het is dus het zegel van de stad en niet dat van de gezamenlijke

poorters. Tot aan het begin van de vijftiende eeuw was dit het zegel dat de stad in vrijwel alle gevallen gebruikte⁴³.

Een aantal veertiende-eeuwse oorkonden bevat wel degelijk verwijzingen naar een Amsterdams zegel van de poorterij. Bij de bestudering van deze stukken stuit men op vele problemen, zowel van diplomatische als van praktische aard. Het zou daarom in het kader van dit artikel te ver voeren al deze kwesties tot in detail te behandelen. We beperken ons hier tot het aanstippen van enkele belangrijke punten. Een diepgaand onderzoek naar het Amsterdams zegel van de poorterij en de oorkonden waar het nog aan hangt of aan gehangen heeft, blijft echter bijzonder gewenst.

Een eerste stuk dat de aandacht trekt, is een oorkonde uit 1338 van schout, schepenen en raad van Amsterdam voor de stad Deventer, die bezegeld was met *onser poirter segell*⁴⁴. De slot-r in het woordje *poirter* wekt misschien de indruk dat het hier een zegel van de poortersgemeenschap betrof. Dat is vrijwel zeker niet het geval. De oorkonde van 1338 is alleen nog maar in een achttiende-eeuwse uitgave voorhanden. Zonder over het origineel te beschikken, kan uit het dictaat van de tekst en de gehanteerde spelling al opgemaakt worden dat het een destinatarisoorkonde is⁴⁵. De slot-r van *poirter*, lijkt mij dan ook het gevolg van het Oostnederlands waarin de tekst gesteld is. Ergo levert de oorkonde geen bewijs voor het bestaan van een zegel van de Amsterdams poorterij in 1338.

Anders ligt het met een tweede zegel, dat bewaard gebleven is aan een charter van 1360, het zogenaamde grootzegel. In de corroboratie wordt het *onser ghemeenre stede groten zeghel* genoemd⁴⁶. Of dit hetzelfde zegel is als het in 1355 vermelde *ghemeenre stede zeghele*, zal nader onderzoek moeten uitwijzen⁴⁷. Wel is zeker dat beide oorkonden met de woorden *ghemeenre stede* het zegel toeschrijven aan de poortersgemeenschap. In de oorkonde van 1360 treedt de poorterij zelfs als oorkonder op, samen met schepenen en raden. Het is daarmee de enige Amsterdams oorkonde in zijn soort uit de veertiende eeuw.

Was dit type oorkonde in Amsterdam enig in zijn soort, het grootzegel is na 1360 nog wel een aantal keren gebruikt, zij het op zeer bescheiden schaal. Behalve het oudste exemplaar aan het charter van 1360, zijn er nog twee bewaard gebleven, aan oorkonden van 1377 en 1392⁴⁸. Mogelijk is het grootzegel ook in 1413 nog een keer uit de kast gehaald⁴⁹. Het was voornamelijk het oudere stadszegel of kleinzegel dat de stad gebruikte en dat dan ook in een veel grotere hoeveelheid bewaard gebleven is⁵⁰.

Het grootzegel heeft een zowel qua inhoud als qua lengte opmerkelijk randschrift, dat niet in één, maar in twee concentrische cirkels geschreven is. Het luidt (vertaald): *Zegel van de poorters van Amsterdam, die Floris, graaf van Holland, vrij heeft verklaard van zijn tol omdat hij hen gebrandschat heeft, zoals blijkt uit de oorkonde die genoemde graaf Floris daaromtrent aan die poorters verleend heeft*⁵¹. Een dergelijk lang randschrift is volstrekt ongebruikelijk voor een stadszegel. Minstens even ongewoon is de verhalende stijl waarin het gesteld is en het verwijzen naar oorkonden en gebeurtenissen uit het verleden.

Het zegel van de poorterie van Amsterdam, beter bekend als het grootzegel van Amsterdam (GA Amsterdam, arch. Burgemeesters - IJzeren Kapel (5054), lade 19, 22 april 1360).

Foto: Gemeentearchief Amsterdam.

De met het grootzegel bezegelde stukken uit 1377 en 1392 en het dubieuze stuk uit 1413 hebben alle drie niets van doen met de tolvrijstelling, waarover in het randschrift van het zegel gesproken wordt. Het verhaal op het zegel levert daarom misschien de sleutel voor het verhaal achter het zegel. In het randschrift wordt een verband gelegd met het tolprivilege van 1275. De oorkonde van 1360 waar het oudst bekende exemplaar van het grootzegel aan hangt, betreft een aspect van deze tolvrijstelling. Met deze oorkonde verleende de burggraaf van Leiden de Amsterdamse poorters tolvrijheid binnen zijn territorium. Dit geeft grond voor een vermoeden, dat het grootzegel van de poorterie met zijn curieuze randschrift speciaal voor de tolkwesitie in 1360 gefabriceerd is, om daarna slechts bij uitzondering gebruikt te worden. We moeten echter voorzichtig blijven. Zolang de onderlinge verhouding tussen klein- en grootzegel nog onvoldoende onderzocht is - zoals nu het geval is - moet alles blijven bij vermoedens.

Dat de poorterie betrokken werd bij tolzaken was niet ongebruikelijk. In het tolakkoord dat Amsterdam in 1367 sloot met Jan van Blois, werd uitdrukkelijk gestipuleerd dat het tot stand gekomen was met de goedkeuring van de Amsterdamse burgerij⁵². Het stuk van 1360 is echter lange tijd het enige geweest waarin de stadsgemeente als mede-oorkonder optrad. In de met het grootzegel bezegelde oorkonden van 1377 en 1392 wordt de gemeente niet genoemd. Het verdrag met Jan van Blois werd in 1367 nog met het consent van de gemeente opgesteld, maar het zou daarna

tot het begin van de vijftiende eeuw duren, voordat opnieuw van een dergelijk consent sprake was.

Wat de achtergrond van het grootzegel van 1360 ook mag zijn geweest, wel lijkt zeker dat een eigen zegel voor de poortersgemeenschap in Amsterdam geen wortel heeft kunnen schieten. Alleen in 1355 en 1360 wordt de poortersgemeenschap, de *ghemeenre stede*, in verband gebracht met een eigen zegel. Deze twee akten, waar een zegel van de poorters aan gehangen werd, en het tolverdrag van 1367 geven blijk van een directe betrokkenheid van de poorterij bij bepaalde aspecten van het stadsbestuur. Een decennium later was het grootzegel van de poorterij, net als het kleinzegel, *der stede zeghel* geworden. De poortersgemeenschap werd toen niet meer in de stadsoorkonden genoemd. Het zijn signalen dat in de jaren vijftig en zestig van de veertiende eeuw het poorterscollectief een grotere invloed had op het stadsbestuur dan daarvoor of daarna in de veertiende eeuw.

Het is evident dat de verschillen tussen Amsterdam en de andere Hollandse steden herleid moeten worden op de relatieve jeugd van de stad aan de Amstel. Steden als Dordrecht en Middelburg kwamen al op in de elfde eeuw. Het ontstaan van Amsterdam moet in het midden van de dertiende eeuw geplaatst worden. Voor de stadszegels heeft dit tot gevolg gehad dat Amsterdam verschillende fasen heeft overgeslagen die oudere steden wel doormaakten. Men moet daarbij denken aan zaken als het collectieve schepenzegel of de objectieve schepenoorkonde met niet-authentieke schepenzegels die opgesteld werd op basis van stadsboekaantekeningen. Blijkbaar was de ontwikkeling van beoorkondings- en bezegelingspraktijk binnen een stad geen absoluut autonoom en introvert gebeuren. In jonge steden als Amsterdam was het niet zo dat de stadszegels en de daarmee samenhangende gebruiken op het gebied van bezegeling en beoorkonding zich volgens een vast schema ontwikkelden. In Amsterdam haakten de stedelijke instanties in op praktijken die in de directe omgeving al gebruikelijk waren.

SCHEIDING DER MACHTEN EN SCHEIDING DER ZEGELS?

Keren wij nu terug naar ons uitgangspunt: Van Answaardens idee dat de deling rond 1400 van het Amsterdamse stadszegel in een zegel ten zaken en een secreetzegel het gevolg is van een scheiding op dat moment van rechterlijke en bestuurlijke macht. Duidelijk is geworden dat juist in Amsterdam de scheiding van rechterlijke en bestuurlijke macht in de wijze waarop de stad in oorkonden naar buiten trad, zo oud was als de stad zelf. Het zegel ten zaken is nooit door de schepenen gebruikt voor rechterlijke akten: vanaf Amsterdams prilste begin tot 1795 bezegelden zij die akten met hun eigen zegel.

Er bestaat dus een scheiding langs de lijnen van rechterlijke en bestuurlijke machtsuitoefening in de wijze waarop oorkonden uitgevaardigd en bezegeld worden. Dit is uiteraard iets anders dan te stellen dat er van oudsher in Amsterdam een scheiding binnen de stedelijke instellingen tussen rechterlijke en bestuurlijke macht geweest zou zijn⁵³. Dat brengt ons bij de vraag of Amsterdam in de middeleeuwen een

scheiding der machten kende, en zo ja, vanaf wanneer.

Het antwoord op deze vraag is eenvoudig. Een absolute scheiding tussen bestuurlijke en rechterlijke macht heeft Amsterdam in de middeleeuwen nooit gekend. In de loop van de vijftiende en zestiende eeuw werden de verschillende ambten wel steeds duidelijker afgebakend. Deze afbakening heeft echter nooit geresulteerd in een volledige en bewuste scheiding der machten. Veel wordt duidelijk, als we zien op wiens gezag het bestaan van een dergelijke scheiding in de middeleeuwen aangenomen wordt. Het betreft hier een aantal werken van zestiende en zeventiende-eeuwse juristen. Juist deze auteurs blijken niet een beschrijving te geven van hoe het was in de middeleeuwen, maar hoe het volgens hen had moeten zijn of hoe het in hun eigen tijd moest zijn⁵⁴.

De dagelijkse praktijk van bestuur en rechtspraak in Amsterdam in de late middeleeuwen maakt ook duidelijk, dat een absolute scheiding der machten in Amsterdam niet aan de orde was. Nooit werden de burgemeesters uitsluitend bestuurder, of de schepenen uitsluitend rechter. De schepenen hielden tot in de zestiende eeuw taken op bestuurlijk en wetgevend terrein. Anderzijds gingen de burgemeesters aan het eind van de middeleeuwen in bepaalde gevallen deel uitmaken van de stedelijke rechtbank, bijvoorbeeld bij onteigeningsprocedures en executieverkopen. Een absolute scheiding van bestuurlijke en rechterlijke macht zou nog eeuwen op zich laten wachten.

Van Answaardens stelling dat er een verband zou bestaan tussen de receptie van het Romeinse recht, een scheiding tussen bestuurlijke en rechterlijke macht en de instelling van het secreetzegel en het zegel ten zaken valt dus niet te handhaven. Zo een scheiding was er niet. Ook de betekenis van het Romeins recht in de Amsterdamse casus, die als de stille kracht achter deze historische processen gekenschetst wordt, moet gerelativeerd worden. Een invloed van het Romeins recht rond 1420 op het functioneren van de prille Amsterdamse secretarie is niet waarneembaar. Het lijkt aannemelijk dat er pas van een dergelijke invloed sprake is, wanneer het secretariaat van Amsterdam bekleed wordt door een academisch geschoolde jurist. Pas in de zestiende eeuw verschijnen dergelijke secretarissen op het toneel. Een verband tussen de receptie van het Romeins recht en de ontwikkeling van de inhoud van de verschillende stedelijke ambten in Amsterdam rond 1420 valt evenmin aan te tonen. Het is in feite ook uitermate onwaarschijnlijk⁵⁵.

SECREETZEGEL EN ZEGEL TEN ZAKEN: ACHTERGRONDEN

In vrijwel alle steden van enig formaat in de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden ontstonden na verloop van tijd uit het stadszegel verschillende nieuwe zegeltypes. Twee types traden daarbij op de voorgrond: het geheim - of secreetzegel en het zegel ten zaken.

Het secreetzegel heeft zich ontwikkeld uit het tegenzegel, dat op de achterzijde van een zegel gedrukt werd. In de Nederlanden waren het in eerste instantie de graven die een tegenzegel gingen gebruiken. De vroegste voorbeelden stammen uit Vlaan-

Zowel het oude kleinzegel als het nieuwe zegel ten zaken werden afhangend doorgestoken bevestigd. Om afscheuring van de zegelstrook te voorkomen, maakte men een diagonaal sneetje aan de onderkant van het charter, waar de zegelstrook doorheen getrokken werd, voordat het zegel eraan gehangen werd (kleinzegel: GA Amsterdam, Topografische Collectie (5057), i.v. Windmolenzijde, 7 januari 1397; zegel ten zaken: GA Amsterdam, Charters Weeskamer (5073), lade 6, 9 september 1419).
Foto: Gemeentearchief Amsterdam, Martin Alberts.

deren, waar graaf Diederik van de Elzas (1128-1168) vanaf 1159 consequent een tegenzegel op zijn ridderzegel liet aanbrengen. Als stempel werd hiervoor een Romeinse gemme met een afbeelding van een vrouwenportret uit de eerste eeuw na Christus gebruikt. De Vlaamse graaf had de gemme waarschijnlijk het jaar daarvoor van zijn kruistocht uit het Heilig Land meegenomen⁵⁶. De eerste Hollandse graaf van wie het gebruik van een tegenzegel bekend is, Willem I (1203/06-1222), liet in 1204 voor het eerst een tegenzegel stempelen op zijn grafelijk ruiterszegel. Op het tegenzegel staan twee biddende figuren uitgebeeld⁵⁷. Tussen 1206 en 1211 ging hij over op een nieuw tegenzegel, waarin het grafelijk wapen afgebeeld was⁵⁸. Dit gebruik werd door zijn opvolgers gehandhaafd. Vanaf het midden van de dertiende eeuw komt voor het eerst de aanduiding *secret* in het randschrift voor, bij zegels van gravin-weduwe Machteld en graaf Floris V. Dit gebruik van de landsheren werd uiteraard spoedig geïmiteerd door de edelen. Van vele leden van adellijke geslachten is bekend dat zij voor 1300 al een tegenzegel gebruikten. In een tiental gevallen ging dat gepaard met het randschrift *sigillum secretum*⁵⁹. Na de adel volgden ook de steden het grafelijk voorbeeld van het tegenzegel op. Van in totaal zestien Nederlandse

steden is bekend dat zij al voor 1300 een tegenzegel gebruikten⁶⁰. In zes gevallen - Arnhem, Axel, Breda, Helmond, Utrecht en Zutphen - werd dit tegenzegel in het randschrift omschreven als secreetzegel.

Dat *secretum* wel degelijk de betekenis geheim heeft, en niet 'afgescheiden [i.e. van het grootzegel]'⁶¹, blijkt uit randschriften van verschillende secreetzegels zoals *swighen is daz beste, secretum meum semper serua (dient altijd mijn geheim)* of *secretum meum michi (mijn geheim is aan mij)*⁶². Een ander verduidelijkend randschrift dat regelmatig op tegenzegels gebruikt werd is *clavis sigilli*, letterlijk 'sleutel van het zegel'. Hiermee wilde men aangeven dat het zegel ter beschikking gesteld was door degene die de sleutel had van de kast waar het zegelstempel opgeborgen lag. De authenticiteit van het zegel was dus meer dan verzekerd⁶³. Het stempel was immers op een afgezonderde, geheime plaats opgeborgen.

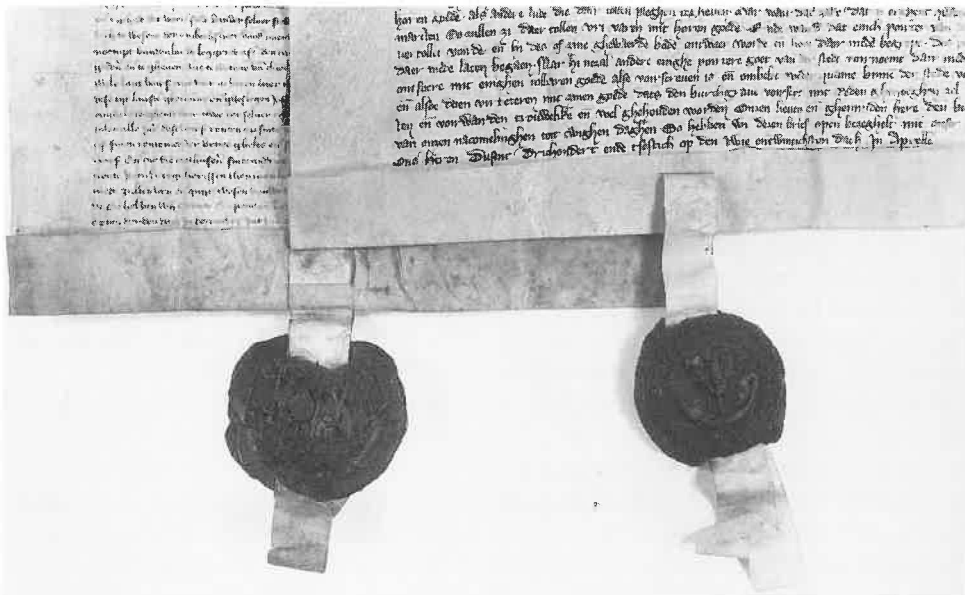
Een volgende stap in de ontwikkeling van het secreetzegel is, dat het niet meer alleen als tegenzegel, maar ook als zelfstandig zegel toegepast wordt. Ook hier is het eerste Hollandse voorbeeld van grafelijke herkomst. Vanaf de tweede helft van de dertiende eeuw gingen de Hollandse graven het tegenzegel gebruiken als grafelijk kleinzegel⁶⁴. Ook in dit opzicht imiteren de steden het grafelijke voorbeeld. In de veertiende en vijftiende eeuw treedt een verzelfstandiging van het secreet tegenzegel op bij de stadszegels. Dat gebeurt eerst in Vlaanderen en Brabant, later ook in Holland.

In de steden ging de verzelfstandiging van het secreet tegenzegel gepaard met de instelling van een ander, nieuw stadszegel: het zegel ten zaken. Dit type stadszegel kwam in de dertiende eeuw in Vlaanderen op. Het vroegst bekende Nederlandse voorbeeld is dan ook van het Zeeuwsvlaamse stadje Aardenburg, dat in ieder geval in 1294 al een dergelijk zegel kende⁶⁵. Het randschrift van dit Aardenburgse zegel illustreert haarfijn het elders in dit jaarboek door Van der Laan aangetoonde onderscheid naar inhoud tussen het secreetzegel of *zegel van verbande* en het zegel ten zaken⁶⁶. Het luidt (vertaald): *zegel van de schepenen van Aardenburg van zaken en handel, niet van verbindingen*⁶⁷.

SECREETZEGEL EN ZEGEL TEN ZAKEN IN AMSTERDAM

Wanneer we Amsterdam afzetten tegen het hierboven geschetste beeld, valt opnieuw een aantal verschillen op.

In de eerste plaats was er in Amsterdam niet zozeer sprake van de splitsing van één stadszegel in twee nieuwe types. De term splitsing suggereert een breuk, wat onjuist is. Er was eerder sprake van continuïteit, die onder meer tot uiting komt in enkele praktische aspecten van de zegels en de bezegeling. Wanneer we naar het formaat en de wijze van bevestiging van de zegels kijken, zien we dat beide oude zegeltypes werden vervangen door een nieuwe. Het grootzegel werd vervangen door het secreetzegel, het kleinzegel maakte plaats voor het zegel ten zaken. Het oude grootzegel en het nieuwe secreetzegel hadden beide een diameter van ongeveer zeven centimeter. Beide zegels werden uithangend bevestigd⁶⁸. Het oude kleinzegel en het nieuwe zegel ten zaken meetten beide ongeveer vier centimeter. Het zegel ten zaken

Het oude grootzegel en het nieuwe secreetzegel waren altijd uithangende zegels (grootzegel: GA Amsterdam, arch. Burgemeesters - IJzeren Kapel (5054), lade 19, 22 april 1360; secreetzegel: GA Amsterdam, arch. Gasthuizen (342), reg. nr 376, 3 december 1436). Foto: Gemeentearchief Amsterdam, Martin Alberts.

werd in de eerste jaren na zijn introductie in 1419 vrijwel uitsluitend afhangend doorgestoken bevestigd. Hetzelfde geldt voor het oude kleinzegel dat in ieder geval sinds 1379 op die wijze aangebracht werd⁶⁹. Wat de dagelijkse praktijk van de bezegeling betrof, veranderde er dus eigenlijk weinig. Men heeft alleen, zoals Van der Laan aantoonde, de introductie van twee nieuwe zegelstempels gekoppeld aan een afbakening naar type akte.

Ook de achtergrond van het secreetzegel vertoont in Amsterdam een afwijking ten opzichte van het beeld in de meeste andere Hollandse steden. In Amsterdam gaat het gebruik van tegenzegels niet vooraf aan de opkomst van het secreetzegel. Wie ooit één van die massieve secreetzegels gezien heeft, zal gelijk begrijpen dat een zegel van dit formaat nooit een klein contrazegeltje als voorvader kan hebben. Tegenzegels werden in Amsterdam laat ingevoerd. Pas in de tweede helft van de vijftiende eeuw werd het gebruikelijk dat het tegenzegel van Amsterdam op de achterzijde van het secreetzegel wordt gestempeld⁷⁰.

Wat lag er nu ten grondslag aan de introductie van het secreetzegel en het zegel ten zaken, respectievelijk voor het eerst vermeld in 1416 en 1419⁷¹? In ieder geval niet een idee om het ene ter beschikking van de burgemeesters te stellen voor bestuurszaken en het andere aan de schepenen toe te wijzen voor rechtszaken⁷². De

onjuistheid van die opvatting is wel afdoende aangetoond. Als we zoeken naar factoren die de invoering van de nieuwe zegels veroorzaakt zouden kunnen hebben, zijn er drie mogelijkheden: de bestuursverhoudingen, de mate van bestuurlijke specialisatie en administratieve organisatie en beïnvloeding van buitenaf.

Het is uiteraard in principe mogelijk, dat een veranderende machtsbalans binnen het stadsbestuur zich manifesteert in het invoeren van nieuwe stadszegels. De vraag is alleen, was dat in het Amsterdam van circa 1420 het geval? Een opvallende verstoring van de bestuurlijke verhoudingen in Amsterdam deed zich in de hier relevante periode, de eerste twee decennia van de vijftiende eeuw, niet voor⁷³. Het is misschien ook een essentieel kenmerk van de geschiedenis van de stedelijke instellingen in Amsterdam: de voornaamste ambten zijn tot 1795 in een bepaalde balans met elkaar gebleven. De balans verschoof wel steeds, maar langzaam, nooit plotseling en grootscheeps.

Rond 1400 waren schout, schepenen en beraders de enige gewichten binnen Amsterdam op de weegschaal van de macht. Op dat moment hadden de schepenen nog vele bestuurlijke en wetgevende taken. Wellicht stond het schepenambt in deze tijd nog in hoger aanzien dan dat van burgemeester. Rond 1400 vervulden de beraders of burgemeesters een rol die overeenkomst vertoont met die van de thesauriers in de eeuwen daarna. Het privilege dat Albrecht van Beieren in 1400 verleende, is het begin geweest van de ontwikkeling van het burgemeesterschap tot het hoogste ambt binnen de stad. De stad kreeg het recht om voortaan zelf burgemeesters te kiezen en tevens werd de functie van president-burgemeester⁷⁴ ingesteld. Hierdoor werd de drang van de stad en haar bestuurslaag naar grotere onafhankelijkheid als het ware gekanaliseerd in het burgemeestersambt. Met het privilege van 1400 werd daardoor de grondslag gelegd voor de autonomie van de burgemeesters en voor het ontstaan van een stedelijke oligarchie⁷⁵. Let wel, de grondslag, niet de verwezenlijking ervan. Van suprematie van de burgemeesters was pas sprake tegen het midden van de vijftiende eeuw. Een waarlijke stadsoligarchie ontstond pas na 1477, toen het systeem van coöptatie voor de vroedschap ingevoerd werd.

Het idee dat de twee nieuwe stadszegels wijzen op de emancipatie van de burgemeesters, al eerder naar voren gebracht door Oldewelt, lijkt daarom misschien een verleidelijk idee. Voor een causaal verband tussen deze twee gelijktijdige fenomenen, zijn echter geen bewijzen te vinden. We zouden van een teken van bewuste emancipatie van de burgemeesters kunnen spreken, als er een nieuw zegel ingevoerd zou worden, dat in eerste instantie alleen door de burgemeesters, en pas later ook door andere stedelijke functionarissen gebruikt werd. Dat had dan het zegel ten zaken moeten zijn⁷⁶. Zoals Van der Laan echter aangeeft is dit niet het geval. De vroegst bekende voorbeelden van het zegel ten zaken, die dateren van rond 1420, laten zien dat het vanaf de invoering zowel door het burgemeesterscollege alleen, als door de gehele stadsregering gebruikt werd⁷⁷. De vraag of de instelling van het secreetzegel en het zegel ten zaken een teken van de emancipatie van de burgemeesters is, kan bovendien pas dan bevestigend beantwoord worden wanneer we zeker weten dat in de veertiende eeuw de beraders níét de directe beschikking hadden over de

toenmalige stadzegels. Vooral nog is er niets wat er op wijst dat dit wel of niet het geval was. Los van de vraag naar de beschikkingsmacht over het zegel, is het een feit dat de beraders in ieder geval al vanaf 1338 betrokken waren bij uitvaardiging en bezegeling van met het stadszegel bekrachtigde oorkonden⁷⁸. Ook in dit opzicht heeft de invoering van de twee nieuwe zegels vóór 1420 niet zo een grote breuk met het verleden betekend als Van Answaarden wil doen geloven.

Andere stedelijke ambtenaren en instellingen kunnen we buiten beschouwing laten. De vroedschap bestond in deze periode nog niet⁷⁹. In het begin van de vijftiende eeuw was de schout zeker nog wel een persoon van belang⁸⁰. Hij kon echter geen invloed uitoefenen op inhoud en gebruik van de stadzegels. Uiteraard had hij wel de beschikking over een eigen, persoonsgebonden schoutzegel.

Er bestaan dus geen aanwijzingen dat de introductie van de twee nieuwe stadzegels rond 1416 in hoofdzaak het gevolg geweest is van een veranderende machtsverhouding tussen de verschillende Amsterdamse stedelijke instellingen.

Voor een toename en specialisatie van de bestuurlijke taken lijkt wel een enkele aanwijzing te bestaan⁸¹. Uit het werk van stadsgerecht en stadsbestuur blijkt in ieder geval iets van een verhoogde overheidsactiviteit. Wanneer we kijken op welke weekdays er door schepenen oorkonden uitgevaardigd werden, lijkt er geen sprake te zijn van maar één rechte dag per week⁸². In de schepenjaren 1388/89 tot en met 1399/1400⁸³ werden op alle dagen van de week stukken uitgevaardigd, zelfs op zondagen⁸⁴. Er was dus niet één bepaalde, vaste rechte dag per week voor de vrijwillige rechtspraak⁸⁵. Die was er wel voor de rechtsbedeling aan vreemdelingen in Amsterdam. Een waarschijnlijk laat-veertiende-eeuwse keur bepaalde dat men twee maal per week, op dinsdag en donderdag, *gastrecht* houden zou⁸⁶. Als we ons een idee willen vormen van de frequentie van de rechte dagen, moeten we ons twee dingen realiseren. Ten eerste, slechts een klein gedeelte van de toenmalige schepenoorkonden is tot ons gekomen. Bovendien had een groot aantal rechterlijke uitspraken geen schriftelijke neerslag. Met dit in ons achterhoofd, mogen we aannemen dat er in het Amsterdam van 1400 veel vaker dan één maal per week rechte dag gehouden werd. Het lijkt vooral nog gerechtvaardigd om uit de grotere activiteit van het stadsgerecht, ook een grotere bestuurlijke activiteit af te leiden. Nader onderzoek zal echter moeten uitwijzen of deze gedachtengang juist is.

Het blijft de vraag in hoeverre een in kwantitatieve zin toenemende bestuurlijke activiteit reden is voor het invoeren van twee nieuwe stadzegels. Dat de introductie van nieuwe stadzegels met duidelijke afgebakende functies zinvol is in een stad, wier bestuur en administratie met steeds meer en complexere problemen te maken krijgt, staat echter buiten kijf. In die richting moeten de redenen voor het ontstaan van de nieuwe stadzegels gezocht worden, en dan vooral op het terrein van de in de vroege vijftiende eeuw opkomende financiële activiteiten van de stad. Feit is dat er in deze tijd meer veranderingen werden doorgevoerd in de Amsterdamse secretarie. In 1413 begon de Amsterdamse administratie met het aanleggen van verschillende series registers, zoals de privilegeboeken, de keurboeken en de lijst van magistraten.

De redenen voor de instelling van de twee zegels zullen we binnen Amsterdam moeten zoeken. Vorm en inhoud van de zegels zullen bepaald zijn door wat in andere steden al gebruikelijk was. De introductie van het secreetzegel en het zegel ten zaken was in Amsterdam in de eerste plaats een imitatie van de bezegelingspraktijken in andere Hollandse steden, waar de combinatie van deze twee zegels al bestond.

CONCLUSIE

De twee door Van Answaarden geponeerde stellingen ten aanzien van het Amsterdamse stadszegel kunnen niet staande gehouden worden. Het oudste Amsterdamse stadszegel, met de afbeelding van het Hollandse gravenwapen, stamt niet uit 1275, het jaar van de verlening van het tolprivilege door graaf Floris V aan de plaats die later Amsterdam zou heten. Veeleer moet gedacht worden aan een jongere datering dan Oldewelt voorgesteld heeft. Amsterdams eerste stadszegel is waarschijnlijk ingesteld tussen 1317 - het overlijdensjaar van de laatste niet-grafelijke heer van Amstelland, Gwijde van Henegouwen - en 1338, wanneer er voor de eerste maal van een stadszegel sprake is.

De vervanging van het stadszegel door een secreetzegel en een zegel ten zaken weerspiegelt niet een scheiding naar competentie tussen bestuurlijke en rechterlijke macht, waarbij het secreetzegel aan de burgemeesters en het zegel ten zaken aan de schepenen toevertrouwd werd. Zoals Van der Laan overtuigend aantoonde, was de keuze van het zegeltype niet afhankelijk van het ambt of de competentie van de oorkonder. De keuze werd bepaald door het karakter van de in de akte weergegeven rechtshandeling. Bovendien was er rond 1416 geen sprake van een splitsing van één zegeltype in twee nieuwe, maar van de vervanging van twee oude door twee nieuwe. In verschillende opzichten staan de twee nieuwe zegels staan niet voor een breuk met het verleden, maar juist voor continuïteit in een nieuw jasje.

In vele opzichten weerk de ontwikkeling van de stads- en schepenzegels in Amsterdam af van de oudere steden in het graafschap als Dordrecht of Middelburg. Verschillende stadia die de zegels van deze steden in hun geschiedenis doormaakten, werden in Amsterdam overgeslagen. We kunnen Amsterdam op twee manieren vergelijken met de oudere Hollandse steden. De eerste is een vergelijking tussen twee steden die in dezelfde fase van hun stedelijke ontwikkeling zijn, die populair gezegd even oud zijn. Maken we op deze basis een vergelijking tussen Amsterdam en bijvoorbeeld Middelburg, dan zijn de verschillen zeer groot. We kunnen de steden ook op hetzelfde moment in de tijd beschouwen. Dan zijn de verschillen veel minder prominent. Het doet het idee postvatten, dat de ontwikkeling van de beoorkondings- en bezegelingspraktijk in de Hollandse stad geen volledig autonoom en intern proces was.

De Amsterdamse stadszegels spreken in ieder geval voor een dergelijke gedachte. Amsterdam kende nimmer een collectief schepenzegel, maar van meet af aan persoonsgebonden schepenzegels, die eerder vermeld worden dan stadszegels. Zoals de andere steden, kende ook Amsterdam een zegel van de gezamenlijke burgerij.

In Amsterdam viel de instelling van dit zegel echter niet samen met de instelling van vertegenwoordigers van de burgerij in het stadsbestuur. Dit in tegenstelling tot de meeste oudere steden. De Amsterdamse raden of beraders worden ruim een halve eeuw eerder vermeld dan een zegel van de Amsterdamse poortერი. Dit zegel, dat sporadisch gebruikt werd, was de voorloper van het Amsterdamse secreetzegel, dat zich in tegenstelling tot elders juist niet ontwikkelde uit een geheim tegezegel. Tegelijkertijd werd het zegel ten zaken ingevoerd, min of meer ter vervanging van het kleine stadszegel. In al deze punten is er eerder sprake van aansluiten bij bestaande ontwikkelingen in Holland, dan van een niet extern beïnvloede Amsterdamse evolutie. In de wijze waarop rechtshandelingen beoorkond en bezegeld werden liet men zich blijkbaar door bestaande tradities op dit gebied inspireren.

Voorzover er in het middeleeuwse Amsterdam al sprake was van een scheiding van machten, is deze het gevolg geweest van een natuurlijke ontwikkeling van stad en stadsbestuur. Zij is zeker niet ontleend aan het Romeins recht of de pauselijke bureaucratie. Wat wel ontleend is, namelijk aan de bezegelingspraktijk van andere steden, is de instelling van de twee zegels, waar alles om begonnen was: het secreetzegel en het zegel ten zaken. Beide zegels werden door stadsbestuurders of het complete stadsbestuur gebruikt om hun oorkonden betreffende bestuurszaken te bekrachtigen. Akten inzake rechtspraak werden in Amsterdam door alle rechters afzonderlijk met hun eigen, persoonsgebonden zegel bezegeld, en nimmer met een stadszegel.

Alleen in dat opzicht, in de wijze waarop oorkonden betreffende bestuur en waarop oorkonden betreffende rechtspraak uitgevaardigd en bezegeld werden, bestond er een scheiding naar competentie. Dat onderscheid was echter juist in Amsterdam even oud als, of in zekere zin zelfs ouder dan de stad zelf.

NOTEN

* De auteur is dank verschuldigd aan J.H. Giskes, drs. S.A.C. Dudok van Heel, drs. P.H.J. van der Laan, prof.dr. P.H.D. Leupen en mw. drs. H.W. Werkman voor hun suggesties en welwillende opmerkingen.

1. P.H.J. van der Laan, *Oorkondenboek van Amsterdam tot 1400* (Amsterdam 1975) (hierna: *OBA*), nr 84, 1347 juni 1.
2. De laatste jaren hebben verschillende auteurs gewezen op het belang van de sigillografie als hulpwetenschap voor met name de institutionele geschiedenis. Een kleine selectie: E.C.M. Leeman-Prins, 'Zegels en zegelen ten tijde van Floris V' in: *Holland in de dertiende eeuw. Leven, wonen en werken in Holland aan het einde van de dertiende eeuw. Verslag lezingen Muiderbergcongres 1982* ('s-Gravenhage 1982), pp. 101-112; P.H.D. Leupen, 'De rol van de graaf bij de opkomst van de Hollandse en Zeeuwse stad in de dertiende eeuw' in: P. Bange en P.M.J.C. de Kort (ed.), *Die fonteyn der ewiger wijsheit. Opstellen aangeboden aan prof.dr. A.G. Weiler* (Nijmegen 1989), pp. 99-107; E.C. Dijkhof, 'Zegelen in Middelburg. Beoorkonding, bezegeling en institutionele ontwikkeling in Middelburg in de dertiende en het eerste kwart van de veertiende eeuw' in: *Archief Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen* (1992), pp. 57-87.
3. W.F.H. Oldewelt, 'De stadszegels van Amsterdam' in: *Jrb. Amstelodamum* 33 (1936), pp. 17-28; R. van Answaarden, 'Der stede zeghelen opnieuw gezien', in: *Jrb. Amstelodamum* 84 (1992), pp. 11-20.
4. De oorkondenleer of diplomatiek geeft als definitie van een oorkonde: een in een bepaalde vorm opgemaakt geschrift, betreffende een rechtshandeling of een rechtstoestand, dat dient tot bewijs van het in de tekst

- van het geschrift gestelde. Synoniem voor oorkonde is akte.
5. Bij andere waarborgmiddelen was aanvullend bewijs noodzakelijk. Indien in de oorkonde alleen getuigen genoemd worden, zullen deze bij twijfel over de waarheid van de akte opgeroepen moeten worden. Betreft het een chirograafheft, dan zal de inhoud van de akte pas voor waar doorgaan wanneer beide helften van de chirograaf aan elkaar blijken te passen.
 6. A. Dumas, 'Etude sur le classement des formes d'actes', in: *Le Moyen Age* 43 (1933), pp. 81-97, 145-182, 251-264; 44 (1934), pp. 17-41. Een recent overzicht van de middeleeuwse oorkondenleer is te vinden in C.M. Cappon, *De opkomst van het testament in het Sticht Utrecht*. *Ars Notariatus* 57 (Deventer 1992), pp. 135-141.
 7. Vgl. Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', p. 11.
 8. Een dispositieve oorkonde is een oorkonde waarvan de uitvaardiging noodzakelijk is om de rechtshandeling die daarin verwoord is rechtsgeldig te doen zijn. De beoorkonding maakt dan een essentieel deel uit van de rechtshandeling. Bij een niet-dispositieve oorkonde (ook wel bewijsoorkonde genoemd) is dat niet het geval.
 9. Over de dispositiviteit van de middeleeuwse oorkonden van het Amsterdamse stadsgerecht en van de plattelandsgerichten rondom Amsterdam bereidt de auteur een artikel voor.
 10. J.G. Kruisheer, 'Het ontstaan van de oudste Zeeuwse stadsrechoorkonden' in: *Ad fontes, opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft* (Amsterdam 1984), pp. 275-304; id., *Het ontstaan van de stadsrechoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar*. *Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks* 130 (Amsterdam 1985); id., 'Het ontstaan van de oudste Leidse stadsrechoorkonden (waarschijnlijk eind twaalfde eeuw - 1266)' in: *Feestbundel aangeboden aan prof.dr. D.P. Blok* (Hilversum 1990), pp. 182-203.
 11. Vgl. Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', p. 11.
 12. Zie over de relatie stadshoofd-stad: P.H.D. Leupen, 'Heer en stad, stad en heer in de dertiende eeuw.' in: *De Hollandse stad in de dertiende eeuw*. Publ. 39 van de Stichting 'Comité Oud-Muiderberg' (Zutphen 1988), pp. 9-17.
 13. Vgl. Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', p. 11.
 14. Van der Laan, *OBA*, nr 37, 1338 feb. 23; ib., nr 84, 1347 juni 1.
 15. Vgl. Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', p. 11; W.F.H. Oldewelt, 'De stadszegels', pp. 18-19; R. van Uytven, 'Stadsgeschiedenis in het Noorden en Zuiden' in: D.P. Blok e.a. (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl II (Haarlem 1982), p. 221.
 16. Zijn oom en opvolger, graaf Jan II (1299-1304) voerde niet het wapen van Holland, maar dat van Henegouwen.
 17. Vgl. Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', pp. 11-12.
 18. *homines manentes apud Amestelledamme* (J.G. Kruisheer, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland* (hierna: *OHZ*), III, nr 1701, 1275 okt. 27). De graaf spreekt dan ook niet van *onze lieden* of *onze poorters*, zoals in vergelijkbare oorkonden, maar simpelweg van *de lieden*; vgl. de bevestiging van het tolprivilege door graaf Willem III in 1317 dat hij geeft aan *onsen poerters van Aemstelredamme* (Van der Laan, *OBA*, nr 10, 1317 okt. 11) en n. 21.
 19. Van der Laan, *OBA*, nr 65, 1346 mei 27.
 20. F. Ketner, *Oorkondenboek Sticht Utrecht* (hierna: *OSU*), IV, nr 2247, 1285 okt. 27. Een extra complicatie in dezen is de rol die Jan Persijn, heer van Waterland en de Zeevang, in de late dertiende eeuw in Amsterdam gespeeld heeft. De Utrechtse elect Jan van Nassau had hem tussen 1268 en 1282 bepaalde goederen in Amsterdam afgestaan, zoals blijkt uit een oorkonde uit 1282 waarin hij deze aan graaf Floris V overdraagt (Ketner, *OSU*, IV nr. 2127, 1282 juli 28). Of hier ook heerlijke rechten op Amsterdams grondgebied in het geding waren, vermeldt de oorkonde niet. Jan Persijn stelt alleen dat hij *alles wat ons toekwam in Amsterdam (...) met de huizen, versterkingen en andere zaken die wij daar hadden* aan Floris V gegeven heeft (*Preterea in Amestelredamme quicquid (...) nobis competebat vel competere videbatur cum domibus, munitionibus et ceteris que ibidem habebamus*). Aangezien er wat betreft de in dezelfde oorkonde vermelde overdracht van de heerlijkheid van Waterland en de Zeevang wel van *iridictionem et dominium iudicandi* gesproken wordt, lijkt het waarschijnlijk dat Jan Persijn niet iets zoals een 'heerlijkheid Amsterdam' bezeten heeft.
 21. *homines manentes apud Amestelledamme* (Van der Laan, *OBA*, nr 5, 1292 feb. 7). Het ontbreken van het woordje *nostris*, dat graaf Floris V anders gebruikt zou hebben om een relatie tussen hem en de Amsterdammers aan te geven, mag niet toegeschreven worden aan het feit dat het tolprivilege van 1275 als vooroorkonde van dit charter gefungeerd heeft: de intitulatie van graaf Floris V in het tolprivilege (*Florentius comes Hollandie*) werd in de bevestigingsoorkonde vervangen door de in 1292 gebruikelijke

- intitulatie (*Florentius comes Hollandie et Zelandie et dominus Frisie*); ook de omschrijving van de Amsterdammers had men aan een nieuwe situatie kunnen aanpassen wanneer dit vereist was. Het belang van het woord *ons* om de band tussen graaf en stad aan te geven was men zich terdege bewust. Dat mag afgeleid worden uit de beschrijving in 1413 van de samensteller van het oudste privilegeboek van Amsterdam, die wél het woordje *onsen* inlaste in zijn vertaling van het tolprivilege (Leupen, *Heer en stad*, p. 15).
22. Van der Laan, *OBA*, nr 6, [1300 mei 21 - 1301 c. aug. 5].
 23. Vgl. Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', p. 12.
 24. W.F.H. Oldewelt, 'De limieten van Amsterdam's rechtsgebied sedert 1342', in: *Jrb. Amstelodamum* 30 (1933), pp. 38-52; J. van Breen, 'Grenzen van de vrijheid en de omwalling der stad Amsterdam in de XIVde en XVde eeuw' in: *Jrb. Amstelodamum* 45 (1953), pp. 21-45. Het is overigens de vraag of een relatief grote oppervlakte van de stadsvrijheid als een aanwijzing gezien mag worden voor een meer geprivilegieerde stad (vgl. Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', p. 12).
 25. *Ende [die] binnen der poirten wonachtich sijn, so mach elc poirter buten wesen sine lentene te doene ses weken ende in den oechste sinen bou te doene ses weken.* (Van der Laan, *OBA*, nr 6, art. 16, [1300 mei 21 - 1301 c. aug. 5]; vgl. Van der Laan, *OBA*, nr 49, art. 18, 1342 dec. 9).
 26. Strikt genomen had deze redenatie overigens niet moeten leiden tot een datering van het stadszegel rond 1275-1279, maar op 1296-1299, de enige periode dat Amstelland rechtstreeks onder de graven uit het Hollandse huis viel, na het verraad van Gijsbrecht van Amstel, de moord op Floris V en de confiscatie van de Amstelse goederen (zie hiervóór, p. 23).
 27. Het eerstvolgende grafelijke charter dat in het stadsarchief bewaard gebleven is, dateert pas van 1342 (Van der Laan, *OBA*, nr 49, 1342 dec. 9). Eerdere voor de stad Amsterdam bestemde oorkonden zijn niet in het archief van de IJzeren Kapel bewaard gebleven en worden - opmerkelijk genoeg - ook in de oudste inventarissen van het stadsarchief niet genoemd (ib., nrs 10-11, 1317 okt. 11; ib., nr 16, 1323 aug. 1; ib., nr 40, 1339 jan. 30; ib., nr 45, 1339 dec. 2).
 28. Vgl. Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', p. 12.
 29. Er zijn twee dertiende-eeuwse voorbeelden van oorkonden van niet-stedelijke gemeenschappen, bezegeld met een enkel, gemeenschappelijk zegel (Kruisheer, *OHZ*, III, nr 1676, 1274 juli 26: vier zegels van de raad en de gemeenschap van gezworenen van Muiden, Amstel, Mijdrecht en Loenen en hun aanhangers (*consilium et universitas coniuratorum de Mudis, de Amestelle, de Mydrecht et de Lonen et eisdem adherentium*), alleen het zegel van Mijdrecht is bewaard gebleven (= H. Brugmans en K. Heeringa (ed.), *Corpus Sigillorum Neerlandicorum* (hierna: *CSN*) ('s-Gravenhage 1937-40), nr 610); Van den Bergh, *OHZ*, II, nr 1073, 1299 juli 26 = *CSN*, nr 611: zegel van de schepenen van Monster). Een verklaring voor het voorkomen van dergelijke zegels in de dertiende eeuw is wellicht dat het (met uitzondering van Muiden) om gemeenschappen gaat die een onvoltooide stedelijke ontwikkeling hebben doorgemaakt. Voorbeelden van soortgelijke zegels uit Holland en dan met name uit Amstelland van latere tijden, als de scheidlijn tussen stads- en dorpsgemeenschap scherper geworden is, zijn mij niet bekend.
 30. Zie over de instelling van de schepenen in de Karolingische periode: F.L. Ganshof, *Frankish Institutions under Charlemagne* (New York 1970), pp. 76-78.
 31. W.F.H. Oldewelt, 'De hofstedethins te Amsterdam' in: *Jrb. Amstelodamum* 28 (1931), pp. 1-11.
 32. Zie over de driedelige bestuursstructuur van de middeleeuwse stad (vertegenwoordiger van de landsheer, landsheerlijke schepenen, en vertegenwoordigers van de burgerij) onder meer: H. van Werveke, 'De steden. Rechten, instellingen en maatschappelijke toestanden', in: J.A. van Houtte, J.F. Niermeijer, J. Presser e.a. (ed.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden II* (Utrecht 1950), pp. 379-381.
 33. In Amsterdam werden oorkonden betreffende onder andere weeszaken, scheiding van nalatenschappen en eigenpanding mede door de schout uitgevaardigd en bezegeld.
 34. Met een stadszegel bezegelde oorkonden die uitgevaardigd zijn door stadsschepenen alleen zijn bekend van de steden Aardenburg, Axel, Bergen op Zoom, Delft, Gastel, 's-Hertogenbosch, Hulst, IJzendijke, Lochem, Nijmegen, Oostburg, Rhenen, Sluis en Venlo (*CSN*, nrs 564, 569, 573, 578, 588, 599-601, 605 (schout en schepenen van Lochem), 614 (richter en schepenen van Nijmegen), 617, 620, 623 en 632).
 35. Leupen, 'De rol van de graaf', p. 104. De betekenis en de onderlinge afbakening van de drie zegeltypes en hun verhouding tot de oorkonden waaraan zij hangen, zijn helaas tot nog toe niet diepgaand onderzocht.
 36. Leupen, 'De rol van de graaf', pp. 104-107.
 37. Van der Laan, *OBA*, nr 29, 1333 nov. 23; ib., nr 37, 1338 feb. 23.
 38. Dijkhof, 'Zegelen in Middelburg', pp. 57-87.

39. Een objectieve oorkonde is een oorkonde waarin de oorkonder (degene van wie het stuk zegt uit te gaan) niet in de eerste persoon, maar óf in de derde persoon óf helemaal niet genoemd wordt.
40. Dijkhof, 'Zegelen in Middelburg', pp. 78-83.
41. Een stedelijke registratie van de verschillende rechtshandelingen voor schepenen op het gebied van de volontaire jurisdictie (transporten of kwijtscheldingen, hypothectie van onroerend goed, verkoop van los- en lijf renten op de stad) kwam in Amsterdam pas in de zestiende eeuw van de grond.
42. S. OPIDI DE AMESTELREDAMME (Oldewelt, 'De stadszegels', p. 24, afb. 1).
43. In de veertiende eeuw was dit stadszegel niet exclusief toegewezen aan een bepaalde ambtenaar of een bepaald college binnen het stadsbestuur. Alle mogelijke combinaties van stadsbestuurders gebruikten het zegel (bezegeling door schout, schepenen en raden vóór 1400: Van der Laan, OBA, nrs 37, 84, 120, 157, 205, 529, 593, 678, 791; door schepenen en raden: ib., nrs 88, 249, 296, 337, 342a, 344, 501, 513, 641, 657; door beraders: ib., nrs 178 (deperditum), 359, 527, 534, 574, 642, 697, 758, 759, 790, 795).
44. Van der Laan, OBA, nr 37, 1338 feb. 23.
45. Een destinatarisoorkonde is een oorkonde die niet opgesteld en/of geschreven is door degene van wie het stuk zegt uit te gaan (de oorkonder), maar door degene voor wie het stuk bestemd is (de destinataris). De oorkonde van 1338 begint met een algemeen adres *Alle dieghene die desen brieff sien off hoeren lesen*, gebruikelijk in Deventer, maar niet in Amsterdam (vgl. voor oorkonden van het Deventerse stadsbestuur: Van der Laan, OBA, nr 89, 1347 okt. 16, nr 91, 1347 nov. 14, nr 93, 1348 feb. 2; voor oorkonden van het Amsterdamse stadsbestuur: ib., nr 84, 1347 juni 1 (nr 88, 1347 okt. 16, bestemd voor de stad Deventer, is eveneens een destinatarisoorkonde)). De spelwijze van woorden als 'eerste' (*yrsten*), 'oorkonde' (*oorkunde*) en 'sint' (*sunte*) wijst ook op vervaardiging in Oost-Nederland in plaats van in Holland.
46. Van der Laan, OBA, nr 200, 1360 apr. 22.
47. Van der Laan, OBA, nr 157, 1355 apr. 30. De oorkonde staat niet op zichzelf: er zijn vrijwel identieke oorkonden van vijf andere Hollandse steden in het grafelijk archief bewaard gebleven, die op dezelfde dag uitgevaardigd zijn (ARA Den Haag, arch. Graven van Holland, inv. Kort nrs 245-247, 263, 264, 1355 apr. 30). Onderzocht zou moeten worden of deze zes stukken wel of niet op een en dezelfde plaats opgesteld zijn en of de corroboraties gelijkkluidend zijn.
48. Van der Laan, OBA, nr 337, 1377 mrt 9; ib., nr 593, 1392 aug. 24. De originele stukken berusten respectievelijk in het rijksarchief te Kopenhagen en het stadsarchief van Antwerpen en konden voor dit artikel niet geraadpleegd worden.
49. Het originele stuk is verloren gegaan. De bewaard gebleven afschriften en drukken geven verschillende lezingen van de corroboratie. In Amsterdamse afschriften wordt gesteld dat het stuk bezegeld was met *onser stede groote zeghel* (H. Noordkerk, *Handvesten van Amsterdam*, dl. II (Amsterdam 1748), p. 711, 1413 nov. 22, zonder bronvermelding). Volgens een Utrechts vidimus van het origineel luidde dit gedeelte van de corroboratie daarentegen: *mit der stede zegelle van Amstelredamme* (F. van Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland etc*, dl. IV (Leiden 1756), p. 262, 1413 nov. 22, naar genoemd vidimus, zonder vermelding van vindplaats). Ook hier is nader onderzoek nodig alvorens conclusies te kunnen trekken.
50. Van minstens zestig oorkonden uit de periode 1338-1413 is het waarschijnlijk of zeker dat zij met het kleinzegel bekrachtigd waren. Aan in totaal zeventien charters, daterend tussen 1347 en 1402, is het zegel bewaard gebleven (Van der Laan, OBA, nrs. 84, 109, 117, 120, 174, 218a, 315, 342a, 344, 359, 501, 513, 529, 642, 758 en 759; GA Amsterdam, Topografische Collectie (5057), s.v. Nieuwendijk, 1402 jan. 11).
51. S. OPID(ANI) DE AMESTELREDAMME QUOS F(L)ORENTIUS C(OMES) HOLL(ANDIE) QUITOS CLAMAVIT A SUO THELONEO QUIA IPSOS INCENDIT TESTE CYROGRAPHO DICTI C(OMITIS) F(L)ORENTII SUPER HOC IPSIS OPIDANIS DONATO. Afb. bij Oldewelt, 'De stadszegels', p. 24, afb. 2.
52. *uyt goetdenken ende bi eendracht mit goede wille der ghemeenre stede van Amstelredamme* (Van der Laan, OBA, nr 249, 1367 juli 13). Misschien bestaat er een verband tussen het betrekken van de gemeente in toezaken en 1360 en 1367 en de verlening van het tolprivilege en de opeenvolgende bevestigingen daarvan aan het bewoners- (1275, 1292), later het poorterscollectief (1317, 1342) in plaats van aan de stad (Kruisheer, OHZ, III, nr 1701, 1275 okt. 27; Van der Laan, OBA, nr 5, 1292 feb. 7; ib., nr 10, 1317 okt. 11; ib., nrs 50-51, 1342 dec. 9).
53. Vgl. Van Answarden, 'Der stede zeghelen', pp. 14-16.
54. Vgl. Van Answarden, 'Der stede zeghelen', pp. 14-16. De *Corte Vertoninghe* van François Franckx geeft geen beeld van de situatie van een veertiende-eeuwse werkelijkheid maar van een zestiende-eeuws politiek ideaal. Het is een politiek manifest, dat bedoeld was om aan te tonen dat de landsheer afhankelijk was

van de Staten, lees de steden en de stedelijke vroedschappen. De door Hugo de Groot aangegeven antithese tussen gebonden beslissingen (rechtspraak naar rechtsregels) en vrije beslissingen (bestuur naar eigen inzicht) betreft juist niet de middeleeuwse situatie, maar die van de zestiende en vooral de zeventiende-eeuw, toen het Hollandse gewoonterecht niet alleen geïnfiltreerd, maar in feite ook deels verdrongen was door het Romeinse geschreven, wettenrecht dat de Hollandse juristen aan de universiteiten leerden. In de middeleeuwen daarentegen was de rechter in de praktijk nauwelijks meer aan geschreven regels gebonden dan de bestuurder (J.P.A. Coopmans, 'Vrijheid en gebondenheid van de rechter voor de codificatie'). In de loop der eeuwen nam de beslissingsvrijheid in de stedelijke rechtspraak wel geleidelijk af door het toenemende aantal stedelijke strafkeuren.

55. Het idee van de scheiding der machten in Amsterdam zou volgens Van Answaarden ontleend zijn aan de pauselijke kanselarij, die het op zijn beurt herontdekt had in het Romeins recht dat vanaf de elfde eeuw weer bestudeerd werd in Noord-Italië. Een dergelijke ontlening hoeft in het geval van de vorstenhoven niet uitgesloten te worden. Voor de Hollandse steden in de vroege vijftiende eeuw is zij uitermate onwaarschijnlijk. Van enige directe invloed van de pauselijke kanselarij op de Amsterdamse secretarie en andere stadsinstellingen ontbreekt elk spoor van bewijs. Een indirecte ontlening behoort in theorie wel tot de mogelijkheden, maar is in het geval van Amsterdam vrijwel uitgesloten. Pas met de komst van de Bourgondiërs in de vijftiende eeuw begonnen de diverse aan het Romeinse recht ontleende ideeën vaste voet in Holland te krijgen. Verschillende ontwikkelingen die men aan de receptie van het Romeins recht zou willen toeschrijven, waren toen al in gang gezet. Men denke bijvoorbeeld aan de opkomst van het burgemeesterschap en de vroedschap, en de geleidelijke inperking van het schependom tot een voornamelijk rechterlijke functie.
56. Th. de Hemptinne en A. Verhulst (ed.), *De oorkonden der Graven van Vlaanderen (Juli 1128 - September 1191)*. Deel II: Uitgave. Band I: regering van Diederik van de Elzas (Juli 1128 - 17 Januari 1168). (Brussel 1988), inl. pp. 71-72 en 86-87, pl. IX.
57. CSN, nr 508; Koch, *OHZ*, I, nr 263, 1204 apr. 16.
58. CSN, nr 510. Het laatste voorbeeld van het eerste tekenzegel van Willem I dateert van 14 oktober 1206 (Koch, *OHZ*, I, nr 280), het vroegst bewaarde voorbeeld van het tweede tekenzegel van maart 1211 (Koch, *OHZ*, I, 309).
59. Het betreft tekenzegels van leden van de geslachten Van Almelo, Van Axel, Van Borssele, Van Leuven, Van Gaver, Van Heusden, Van Kruiningen, Van Kuik, Van der Lek en Van Nijenbeek (CSN, nrs 648, 651, 685, 751, 754, 761, 775, 780, 782, 929, 934, 1025, 1035, 1037, 1052, 1055 en 1104). Het is opvallend dat de Hollandse adel, de heren Van der Lek uitgezonderd, in de dertiende eeuw geen tekenzegel gebruikt heeft.
60. Aardenburg, Arnhem, Axel, Bergen op Zoom, Breda, Delft, Dordrecht, Groningen, Harderwijk, Helmond, Middelburg, Nieuwstad, Nijmegen, Sluis, Utrecht en Zutphen (CSN, nrs 565, 568, 570, 572, 574, 577, 580, 585, 587, 591, 594, 598, 609, 613, 615, 624, 629, 631 en 635).
61. Vgl. Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', pp. 16-18.
62. Voorbeelden genoemd in Leeman-Prins, 'Zegels en zegelen ten tijde van Floris V', p. 107.
63. Deze betekenis wordt nog eens onderstreept door het randschrift *clavis secreti* van een tekenzegel van graaf Boudewijn van Bentheim (Kruisheer, *OHZ*, II, nr 460, 1226 mei 21 = CSN, nr. 708).
64. Kruisheer, *OHZ*, III, nr 1087, 1256 mrt. 16; ib., nr 1270, 1261 nov. 2; Ketner, *OSU*, IV, nr 2329, 1288 jan. 31; Van den Bergh, *OHZ*, II, nr 639, 1288 juli 14.
65. RA Gent, arch. St.-Baafsabdij, charters, 1294 januari 11 = CSN, nr. 564.
66. Van der Laan, 'De stadszegels van Amsterdam in de 15e en 16e eeuw: het secreetzegel en het zegel ten zaken', p. 14.
67. + *S. SCABINORVM DE [RODENBVRGH ..]CAS [ET] NEGOTIA NO[IN] AT 9TRACTVS*.
68. Het formaat van zowel het grootzegel als het secreetzegel maakte afhangende bezegeling onmogelijk. Dat zou resulteren in het afscheuren van de zegelstrook.
69. Van der Laan, *OBA*, nr 359, 1379 nov. 8.
70. Volgens Oldewelt zou het tekenzegel al in 1416 ingesteld zijn. Hij geeft geen bron voor deze datering (Oldewelt, 'De stadszegels', p. 20, afb. 4). In de vijftiende en zestiende eeuw had lang niet elk secreetzegel een tekenzegel; datering en ontwikkeling van het tekenzegel of signet van Amsterdam verdienen daarom nader onderzoek.
71. Van der Laan, 'De stadszegels van Amsterdam', pp. 12, 15.

72. Vgl. Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', pp. 13-14. Als de burgemeesters of beraders al een band hadden met een bepaald zegel, dan was dat in ieder geval juist niet het secreetzegel. De beraders gebruikten altijd het zegel ten zaken en nooit het secreetzegel om de akten te bezegelen die zij gevierden uitvaardigden.
73. Vgl. Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', pp. 13-16, waar een onnauwkeurig beeld van deze verhoudingen geschetst wordt. De stelling dat de schepenen in deze periode al hun bestuurlijke macht al verspeeld zouden hebben aan de burgemeesters is ongefundeerd. In de late veertiende en de vroege vijftiende eeuw is het nog niet zo dat de schepenen zich uitsluitend met de rechtspraak bezig hielden. Evenmin hadden de beraders of burgemeesters zich in de tweede helft van de veertiende eeuw ontwikkeld tot zelfstandige ambtsdragers die op een lijn met de schepenen gesteld kunnen worden en belast waren met alle facetten van het stedelijk beheer.
74. Voortaan bleef een der vier burgemeesters voor een extra jaar in functie als president van het met drie nieuwe leden aangevulde burgemeesterscollege.
75. Van Mieris, III, p. 712, 1400 jan. 16; S.A.C. Dudok van Heel, 'Oligarchieën', pp. 35-61.
76. Zie n. 72.
77. Van der Laan, 'De stadszegels van Amsterdam', p. 15.
78. Zie hiervoor, p. 28.
79. De stelling dat de introductie van de twee nieuwe zegels de meeste gewone bestuurlijke en rechterlijke zaken onttrok aan de inmenging van de vroedschap is uiteraard onjuist (vgl. Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', p. 13). De vroedschap ontstond waarschijnlijk pas na 1425 en hij wordt niet eerder dan in 1449 als bestuursinstelling vermeld (P.D.J. van Ierson en P.H.J. van der Laan, *Resoluties van de vroedschap van Amsterdam 1490-1550* (Amsterdam 1986), inl. p. 9). Van inmenging in rechterlijke zaken kan wat betreft de vroedschap geen sprake zijn, omdat de vroedschap nooit enige taak op het gebied van rechtspraak heeft gehad).
80. De betekenis van de schout wordt door Van Answaarden ten onrechte genegeerd (Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', p. 14 en n. 14). In middeleeuws Amsterdam was de macht van de schout van twee factoren afhankelijk: het overhellen van de machtsbalans tussen stad en landsheer naar deze of gene zijde en het wel of niet verpand zijn van het schoutambt aan de stad. Hoe groter en machtiger de stad werd, des te onafhankelijk zij van de landsheer en zijn vertegenwoordiger, de schout, kon gaan opereren. Dat gold in versterkte mate voor de perioden waarin de Bourgondiërs en later de Habsburgers het schoutambt aan de stad verpand hadden. Het stadsbestuur kon dan een schout naar eigen keuze aanstellen die volstrekt aan haar onderworpen was. Rond 1400 slaat de machtsbalans echter nog niet definitief naar de kant van de stad uit. Weliswaar was de oorspronkelijk onafhankelijke positie van de schout al in 1395 ondermijnd, maar hij bleef een persoon van belang op het gebied van rechtspraak en wetgeving. Dit geldt in versterkte mate na 1409, toen graaf Willem VI de baljuw van Amstelland en Waterland de hoge jurisdictie binnen de stad ontnam ten gunste van de Amsterdamse schout (Van Mieris, IV, p. 123, 1409 juli 15). In een privilege van dat jaar bepaalde hertog Albrecht van Beieren onder meer dat de schout minimaal zeven jaar poorter geweest moest zijn (Van der Laan, *OBA*, nr 694, 1395 jan. 21). In het stadsrecht van 1342 was gestipuleerd dat de instemming van de schout voor de uitvaardiging van keuren vereist was (Van der Laan, *OBA*, nr 49, art. 15, 1342 dec. 9).
81. De argumenten die aangevoerd worden om aan te tonen dat dit juist niet het geval is, overtuigen niet. Voor de door Baart op ongeveer 3000 geschatte bevolkingsgrootte van Amsterdam rond 1400 zijn geen concrete bronnen. Elke schatting van het Amsterdamse inwonersaantal voor 1494 - het jaar waarin Hollands oudste demografische bron, de *Informacie* opgesteld werd - blijft dan ook volstrekt gratuit. Bovendien is de mate van bestuurlijke specialisatie niet alleen van het inwonersaantal, maar ook onder meer van de economische activiteiten binnen de stad afhankelijk. In handelsopzicht was Amsterdam rond 1400 al een stad van meer dan puur lokaal belang. De onnauwkeurigheid van de door Van Answaarden geschetste bestuursverhoudingen en de onjuistheid van het idee van een scheiding der machten rond 1400 is hiervoor al aan de orde geweest (Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', pp. 13-14).
82. Vgl. Van Answaarden, 'Der stede zeghelen', p. 14.
83. Het ambtsjaar begon voor alle Amsterdamse functionarissen op Maria Lichtmis (2 februari) en duurde tot aan Maria Lichtmis van het volgende jaar.
84. Uit deze periode zijn 164 oorkonden bewaard gebleven (gemiddeld ongeveer veertien per jaar). Het betreft 150 oorkonden van (schout en) schepenen en 14 van andere stedelijke instellingen (8 van de beraders of

burgemeesters, 4 van schout, schepenen en raden en 2 van schepenen en raden. De verdeling naar weekdag over de verschillende jaren is als volgt:

jaar	zo	ma	di	wo	do	vr	za	totaal
1388/89	0	1	4	2	0	3	3	13
1389/90	2	1	3	3	2	1	3	15
1390/91	1	0	1	2	4	3	0	11
1391/92	0	1	0	1	1	0	2	5
1392/93	0	3	3	1	2	1	3	13
1393/94	1	3	7	2	2	2	5	22
1394/95	0	3	3	2	1	3	4	16
1395/96	0	0	2	1	4	8	3	18
1396/97	2	1	2	2	5	5	0	17
1397/98	1	3	5	4	3	0	1	17
1398/99	1	1	1	1	0	2	1	7
1399/1400	1	2	0	2	2	2	1	10
totaal	9	19	31	23	26	30	26	164

Opvallend genoeg is in de periode 1395-99 het merendeel van de op zondag gedateerde stukken, namelijk drie van de vijf, uitgevaardigd door de vier beraders (Van der Laan, *OBA*, nrs. 758-759, 1397 jan. 7; *ib.*, nr 795, 1398 jan. 27). Er is slechts één andere oorkonde van de vier beraders uit deze periode die niet op een zondag uitgevaardigd is (*ib.*, nr 790, 1398 jan. 7).

85. Wij gaan er hierbij vanuit dat de opschriftstelling in de regel op dezelfde dag plaats had als de rechtshandeling.
86. J.C. Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, Werken der Vereniging tot uitgave der bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht, 2e reeks, nr 4 ('s-Gravenhage 1902), p. 10, art. XII.1.

AMSTELODAMUM

MAANDBLAD VOOR DE KENNIS VAN AMSTERDAM

ORGAAN VAN HET GENOOTSCHAP
AMSTELODAMUM

REDACTEUR
MR. J.H. VAN DEN HOEK OSTENDE

TACHTIGSTE JAARGANG
1993

PRODUKTIE: GRAFISCH SERVICEBUREAU MARCUS / AMSTELVEEN

Scenes uit het leven van Maria (zeven bladen).

Jacob Cornelisz van Oostanen, houtsnede 1507

koppige zwarte *rijksadelaar* geplaatst, vormde zij sinds 1486 het centrale element van zijn zegel. Deze adelaar was het blazoen van de rooms koning de

werd dit officiële stuk van 1489 met een wasafdruk van Maximiliaans indrukwekkende zegel bekrachtigd.

Het was deze rooms-koningskroon die consequent werd afgebeeld op ons stadswapen ten tijde van de Habsburgers. We zien deze combinatie op het mirakelprentje van Jacob Cornelisz. van Oostanen uit 1518 en op de vogelvluchtkaart van Cornelis Antonisz. van 1544. Bovendien komen we deze kroon tegen in vele uitgaven van de Amsterdamse boekdrukkers en ongetwijfeld stond ze ook op allerlei meer vergankelijke voorwerpen.

Even verderop wordt vervolgd: *Het zal u duidelijk zijn dat Maximiliaan ons nooit de keizerskroon heeft kunnen schenken. De kroon die nu ons wapen dekt, verschijnt pas eerst tegen het einde van de 16e eeuw, toen de herinnering aan het 'keizerloze tijdperk' al vervaagd was. Zij is overigens niet afkomstig van Rudolf II, maar uit de gravure 'Poort der Ere en Macht' (1518), van Albrecht Dürer.*

En in het slotbetoog lezen wij: *In zijn fraaie portretten (twee schilderijen en twee houtsneden uit 1518 en 1519) beeldde Dürer zijn maecenas vrijwel altijd af met een baret op het hoofd. Dürer liet zich bij zijn werk adviseren over heraldische finesses en verleende hem derhalve geen keizerskroon, hoewel hij die op het soms erbij afgebeelde rijkswapen plaatste. In zijn gravures draagt Maximiliaan nog wel eens een rooms-koningskroon en eenmaal de oude karelskroon van 962. Wie Maximiliaan wel met een keizerskroon op het hoofd geschilderd heeft, was Bernhard Strigel, maar die werd er dan ook voor betaald om een officieel keizerportret te maken, voor een 'binnen afzienbare tijd' te voltrekken kroning.*

Deze argumentatie van Van Answaarden zit zo vol met feitelijke onjuistheden, dat er voor mij alle aanleiding was om de handhaving van de keizerskroon op het Amsterdamse stadswapen te verdedigen. Daarop meende Van Answaarden in het Parool van 23 oktober te moeten reageren:

Dudok van Heel gaat bij zijn verdediging van de keizerskroon geheel voorbij aan mijn belangrijkste argument: de getuigenis van de Amsterdammers zelf. Die wisten ten tijde van Maximiliaan (gestorven in 1519) heel goed dat hij hun stad een Rooms-koningskroon had geschonken, en dat gold ook nog voor de tijd van Karel V (die niet zijn zoon was, zoals Dudok van Heel denkt, maar zijn kleinzoon - denkt Van Answaarden echt dat ik een dergelijke vergissing zou maken?). Men had het geijkte voorbeeld immers bij de oorkonden van 1489 meegekregen, want de Rooms-koningskroon stond op Maximiliaans zegel.

Het wapen met de Rooms-koningskroon was dus het officiële model en in die vorm komen we het dan ook regelmatig tegen, tot ver in de zestiende eeuw: op het mirakelprentje van Jacob Cornelisz. van Oostanen (1518), op de grote vogelvluchtkaart van Cornelis Antonisz. (1544) en in vele boeken van drukkers als Doen Pietersz., Jan Syvertsz., Willem Jacobsz. en Jan Woutersz.

Het is wel heel jammer voor Van Answaarden dat de bij het Amsterdamse Gemeentearchief bewaarde oorkonde van 1489 niet door Maximiliaan werd bezegeld!!! Het door Van Answaarden bij zijn artikel afgebeelde zegel heeft er nimmer aan gehangen en ik ben heel benieuwd, waar dat exemplaar vandaan komt en van wanneer het dateert. Maar laten wij hier eens nagaan wat er zoal over de diverse kronen bekend is en hoe wij aan onze blauwe keizerskroon kunnen zijn gekomen?

De Rooms-koning Maximiliaan ontvangt een palmtak en zwaard om daarmee ter kruisvaart te trekken. Anonieme houtsnede, Bazel 1495.

- a. De hertogskroon die slechts uit een gouden met juwelen bezette band, of diadeem, bestond.
- b. de koningskroon, bestaande uit de gouden band van de hertogskroon versierd met fleurons, waarbij de Franse koningen zich onderscheiden door de fleurons te vervangen door lelies en de Engelse koningen als pretendenten van de Franse koningskroon hun fleurons afwisselden met Franse lelies.

te zijn terwijl de *Imperator Electus* eveneens in Aken werd gekroond met een dubbele beugelkroon die meestal speciaal voor de gelegenheid was gemaakt en onder zijn opvolger weer werd omgesmolten. Zulke twee-beugelige keizerskronen zijn niet bewaard gebleven, maar deze zijn uit oude inventarissen en van afbeeldingen bekend².

De kroon bij Jacob Cornelisz van Oostsanen

Wat wij op het bekende mirakelprentje van Jacob Cornelisz van Oostsanen (ca. 1470-1533) uit 1518 zien is een dubbele beugelkroon boven het stadswapen, welke combinatie ook reeds voorkomt op enkele vroegere prenten uit het leven van Maria van 1507 en 1513³. Om er achter te komen hoe deze kroon bij Van Oostsanen moest worden geïnterpreteerd, zullen wij zijn serie ruitportretten van de graven van Holland van 1518 eens bekijken. Daarin komen onder andere voor de Rooms-koning Willem (gekozen 1247 en gekroond te Aken in 1248) en keizer Maximiliaan. De Rooms-koning Willem voert daarop de enkele adelaar als wapen bekroond door een enkele beugelkroon, terwijl keizer Maximiliaan erop wordt afgebeeld met een twee-beugelige kroon op zijn hoofd, welke ook zijn wapen met de dubbele keizerlijke adelaar siert⁴. Wij zullen derhalve de kroon op de prenten van Jacob Cornelisz van Oostsanen als de klassieke middeleeuwse keizerskroon mogen interpreteren. Op dezelfde wijze werd Maximiliaan eveneens met zijn familie op een glas-in-lood-raam van omstreeks 1510-1515 in de Heilige Stede verbeeld⁵. Ook van keizer Karel V vinden wij een aantal portretten, waarop hij met dit klassieke keizerlijk attriboot staat afgebeeld⁶.

Kroon en mijter

Maar, waar komt dan de gemijterde keizerskroon vandaan? Bij de kroning in Rome kreeg de keizer eerst als teken van de verdediger des geloofs een witte bisschopsmijter op zijn hoofd gezet, waarna de kroon ten teken van zijn wereldlijke macht daar overheen werd geplaatst. Op het grafmonument van Keizer Maximiliaan in Innsbruck van omstreeks 1565 kan men prachtig zien hoe de dubbele beugelkroon over de mijter heen staat⁷, hoewel de keizer nimmer met deze attributen was gekroond. Ook op de titelprent van *'Die crooninghe van den keyser, gheschiet te Boloinge la grasse, des dysendaechs den XXII dach van Februarij int iaer ons Heeren Duysent vijfhondert ende dertich'* zien wij Karel V met de mijter en de dubbele beugelkroon⁸ (zie afbeelding blz. 11). De mijter staat daar frontaal op het hoofd van de keizer, net zoals dat bij bisschoppen gebruikelijk is.

Deze twee elementen van mijter en kroon zouden in de vroeg moderne tijd versmelten tot een geheel; tot de kroon, zoals wij die thans nog kennen. Pas bij die versmelting van mijter en kroon tot een geheel zou de mijter een kwart slag worden gedraaid.

De lezer zal hier opmerken, dat de kroon op het Amsterdamse wapen niet twee, maar een enkele beugel heeft. Dat is een parallelle ontwikkeling geweest, die een vrij lange voorgeschiedenis heeft gekend. De vroegste door mij gevonden afbeelding van een keizer die met een witte mijter en een enkele beugelkroon werd afgebeeld, is van de vermaarde keizer Karel IV

(1316-1378) uit het huis Luxemburg in het slot Karlstein bij Praag⁹. De vader van Maximiliaan, keizer Frederik III (1415-1493), droeg eveneens deze gecombineerde enkele beugelkroon met mijter na zijn kroning te Rome in 1452¹⁰. Zijn kroon werd het prototype, waarvan de latere werd afgeleid.

De niet doorgegangene kroning

Er dringen zich thans een aantal vragen op. Waarom slaagde Maximiliaan er niet in om zich tijdens zijn vijf-en-twintig-jarig keizerschap in Rome te laten kronen? Waarom verwisselde Maximiliaan na 1508 zijn dubbele beugelkroon voor de gemijterde keizerskroon, terwijl hij niet in Rome was gekroond?

De belangrijkste reden voor de niet doorgegangene kroning in Rome moet zijn geweest, dat Maximiliaan zijn weg naar de Eeuwige Stad geblokkeerd zag door drie opvolgende Franse koningen die hem in Italië de voet dwars hebben gezet. De Franse koningen waren in die dagen niet alleen de eersten in rang onder de regerende vorsten, maar tevens volgens een heel oude traditie ernstige kandidaten voor het keizerschap. Het begon al in 1491, toen koning Karel VIII (1470-1498) trouwde met Maximiliaan's bruid Anna van Bretagne (1476-1514), die na zijn dood zou hertrouwen met zijn opvolger Lodewijk XII (1462-1515). Koning Karel VIII had zijn oog op het koninkrijk Napels laten vallen, dat hij in 1495 veroverde, maar ook Milaan had zijn belangstelling. Bovendien had hij op 8 september 1494 van Adreas Paleologos in Rome diens rechten op de Oost-Romeinse keizerskroon overgenomen. Karel VIII deed er uiteindelijk weinig mee, maar het was een niet mis te verstaan teken¹¹.

De Fransen usurperen de keizerskroon

Niet voor niets werd in de Franse koninklijke propaganda koning Karel's beschermheilige Karel de Grote er bij gehaald. Op Franse miniaturen staat de heilige keizer steeds vlak achter koning Karel met zijn dubbele beugelkroon op het hoofd afgebeeld. Het duurde dan ook niet erg lang of het keizerlijk attriboot verscheen in 1497 op het hoofd van koning Karel VIII zelf. Het was toen nog maar een kleine stap naar het koninklijk wapen, waarop omstreeks 1503 de eerste keizerlijke kronen **verschenen**¹². Het verschijnsel, waarbij de Europese koningen hun wapen met de gesloten keizerlijke beugelkroon gingen dekken, raakte alom in gebruik. Zo degradeerde de middeleeuwse keizerskroon in de vroege zestiende eeuw tot een koningskroon, zoals deze thans nog gebruikt **wordt**¹³.

Het is duidelijk dat Maximiliaan zich graag in Rome zou hebben laten kronen, omdat daardoor een ernstige rivaal als de Franse koning kon worden buitengesloten. Het verval van het Duitse keizerschap deed zelfs in de zestiende eeuw de tocht naar Rome geheel in onbruik geraken en het is keizer Karel V geweest, die zich als laatste in 1530 door de paus tot keizer heeft laten kronen te Bologna en niet in Rome!

De usurpatie van de keizerskroon door de Franse koningen was een onderdeel van de propagandapolitiek van het Franse hof. Dit raakte natuurlijk in Wenen bekend. De Fransen maakten echter gebruik van miniaturisten om hun ideeën te verspreiden. Dat ging vanwege het trage aanmaakproces

Karel V na zijn kroning te Bologna.

Anonieme houtsnede 1530.

den uitgebeeld en waarvoor de kunstenaar jaarlijks 100 gulden ontving. Legio zijn daarin de portretten van Maximiliaan in vol keizerlijk ornaat met de gemijterde keizerskroon op zijn hoofd, maar eveneens op zijn keizerlijk wapen¹⁴. Bovendien heeft Dürer enkele portretten van Maximiliaan met een flamboyante baret op zijn hoofd geschilderd¹⁵. Op deze portretten werd het persoonlijk keizerlijk wapen van Maximiliaan aangebracht bedekt door de gemijterde keizerskroon en omhangen met de ordeketen van het gulden vlies. De keten van het gulden vlies maakt duidelijk dat we hier niet met het rijkswapen, maar met het persoonlijk wapen van Maximiliaan te maken hebben, want de orde was aan de persoon van Maximiliaan verbonden. Hetzelfde zien wij op de ernaar gegraveerde portretten, die een grote verspreiding kregen.

De blauw gemijterde keizerskroon

Kronen zijn als heraldische attributen vrij gemakkelijk weer te geven, om-

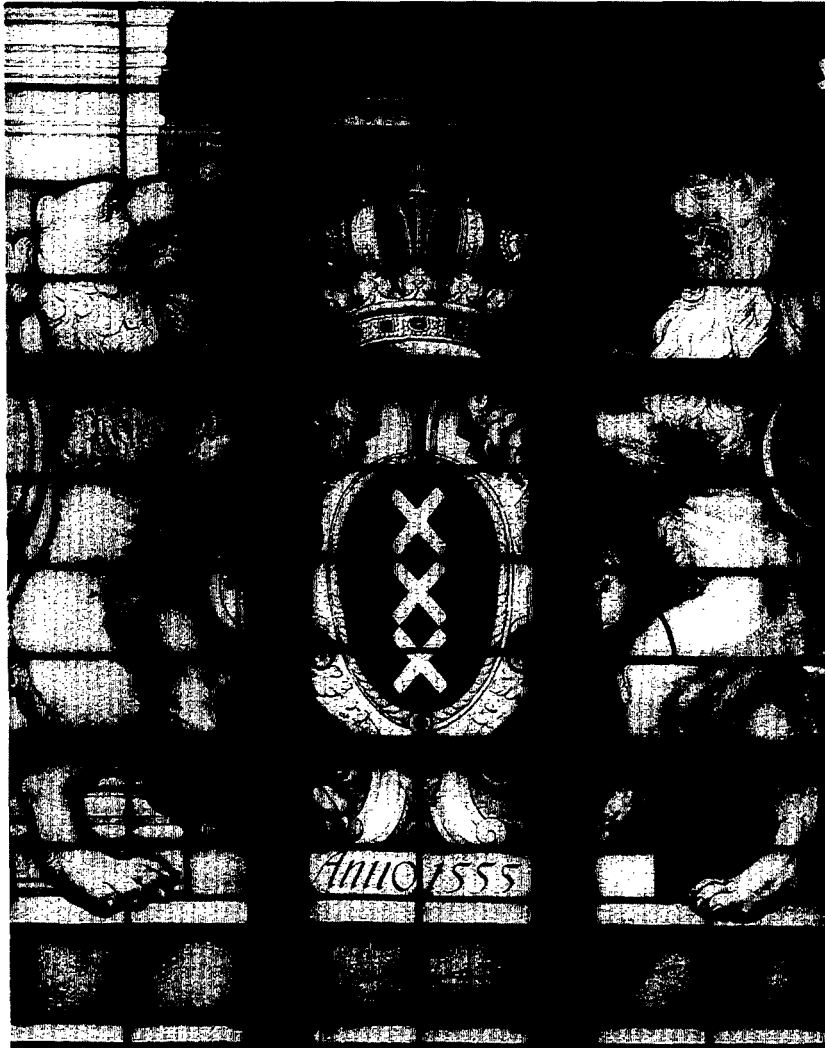

Karel V nu zijn verkiezing tot keizer in 1519.
Hans Burmair (en Hans Weiditz), houtsnede 1519.

In de kathedraal van Gent bevindt zich een wapenbord van Karel V als ridder van het gulden vlies, waarop de gemijterde keizerskroon is uitgevoerd met een heraldisch blauwe mijter, welke goud is geboord¹⁶. Het is deze heraldische uitvoering die in Amsterdam in zwang kwam.

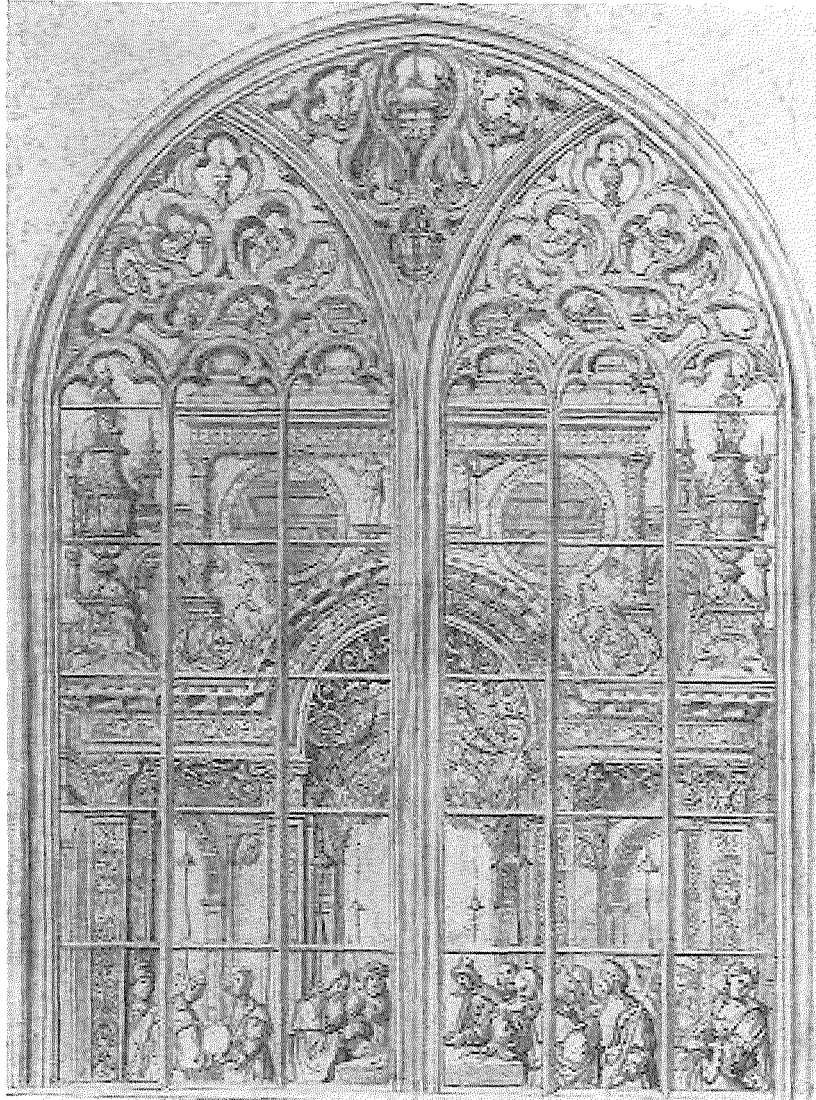
De introductie van de blauwe kroon in Amsterdam

De eerste blauwe gemijterde keizerskronen verschenen niet pas tegen het einde van de zestiende eeuw in Amsterdam, maar moeten reeds tijdens de regering van Karel V zijn geïntroduceerd; aantoonbaar na zijn kroning in 1530. Deze zullen zeker tot de decoraties in de stad hebben behoord tijdens

Detail gebrandschilderd raam in de Mariakapel van de Oude Kerk met voorstelling van de aanbidding der herders door Dirck Crabeth 1555. Foto Martin Alberts 1986.

langs werd voor de collectie van de Atlas van het Gemeentearchief een tekening van de glazenier Pieter Janszn (1602-1672) aangekocht¹⁸. Het stelt een glas-in-lood-raam voor, waarop een paschavoorstelling met een paaslam is te zien. Het is een copie naar een thans niet meer bekend raam in de stijl van de periode 1530 tot 1550. Bovenin de tekening is het Amsterdamse stadswapen met gemijterde kroon zichtbaar en in het midden is de tekening 1575 gedateerd. Het jaartal moet door Pieter Janszn fout zijn gele-

Glas in loodraam met paschavoorstelling en wapen van Amsterdam. Copie door Pieter Janszn, potlood, pen en penseel 38.5 x 28.8 cm.

Wenen meldde: *Das siegel des Charters, in den das Privilegium verfasst ist, ist verloren gegangen*²⁰. Het charter werd dechts van Maximiliaan's onder-tekening voorzien en de tekst van de oorkonde spreekt niet van een beze-geling. Bovendien wijkt deze wapenvermeerdering af van de gebruikelijke wapendiploma's, waarbij - net als bij adelsdiploma's - centraal in de oorkonde

werd overgenomen. De blauwe kleur van de kroon veranderde daarbij in goud (geel).

Mr. W.R. Veder was van de gemeentesecretarie naar het gemeentearchief overgestapt en derhalve niet erg thuis in de heraldiek. Dat is goed te merken aan de vergissingen in zijn rapportage over het wapen en de kroon. De heraldisch blauwe kleur werd door hem niet begrepen?

Van vele der vroegere voorstellingen geeft deze kroon, althans wat den vorm betreft, bij oppervlakkige beschouwing, weinig punten van afwijking. De kleur der cornua of kappen van den myter valt dadelijk in het oog als verschillend met de gangbare blauwe kleur, Prof. Ströhl houdt deze blauwe kleur 'für eine Erfindung des Malers'. Schwarzburg-Sonderhausen voert ook de Deutsche Keizerskroon met blauwe kappen op zijn wapen. Doch dit wapen staat in een goud veld. Ligt daarin de verklaring, dan is er geene reden de blauwe kleur voor ons wapen te handhaven. Trouwens deze gangbare blauwe kleur der kappen, vertoont zich op een kroonvorm, die meer verwant schijnt aan de gothische Keizerskroon dan aan de Rudolphinische kroon, die wij op ons ontwerp nu aanbieden. Enkele eigenschappen van deze kroon vonden sedert de Keyser wel toepassing, naar sommige teekeningen ook in dezen tijd doch de phantasie hield vrij spel en zoo ook in de aanwending der blauwe kleur. Een zuivere navolging van de Rudolphinische kroon, gelijk de Keyser gaf, zag ik nergens. In Oostenrijk zelf hebben eerst door Prof. Ströhl's bemoeiingen de zuiver authentieke gedaanten zoowel van de kroon als der andere Rijkssieraden in de teekeningen der wapens en der munten de plaats der vroegere phantasie ingenomen.

Na het door Veder uitgebrachte advies werd bij diploma van 6 juni 1898 de kroon op het Amsterdamse gemeentewapen volgens negentiende eeuwse normen opnieuw gemoderniseerd; dat wil zeggen authentiek weergegeven.

Advies

De keizerskroon op het Amsterdamse wapen heeft thans een geschiedenis en een evolutie van vijf eeuwen doorgemaakt. Dat draaien wij niet zomaar terug. Het is daarom aan te bevelen om de kroon op ons officiële gemeentewapen, die door toedoen van Veder zo belangrijk aan elegantie heeft gewonnen, daar ongemoeid te laten in de gouden kleur die deze daar sinds een kleine eeuw heeft. Ook dat is al geschiedenis geworden.

Maar mag de pas enkele decennia terug veranderde blauwe kleur van de bekroning van de Westertoren bij een volgende schilderbeurt worden hersteld?

S.A.C. DUDOK VAN HEEL

1. R. van Answaarden, De mythe van de keizerskroon, in *Ons Amsterdam* jg 44 (1992), blz. 232-234.
2. R.W. Scheller, *Imperial themes in art and literature of the early French renaissance: the period of Charles VIII*, in *Simiolus* Vol. 12 (1981/1982), p. 5-69, p. 9-10.
3. F.W.H. Hollstein, *Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts ca. 1450-1700*, Vol. V (Amsterdam z.j. (na 1949)), Jacob Cornelisz van Oostsanen, P. 2-38, p. 15, 16, 22, 36 and 37.
4. Hollstein, p. 33 and 34.

5. J. Wagenaar, Amsterdam in **zyne** opkomst, etc., dl 11 (Amsterdam 1765), afbeelding tussen blz. 120 en 121. Het daar aangegeven jaartal 1484 is onjuist, aangezien de jongste dochter van **Philips** de Schone in januari 1507 werd geboren.
6. Hollstein Vol. 30 (Amsterdam 1986), compiled by G. Luyten and edited by D. de Hoop Scheffer, p. 63 (related to **or after** Cornelis Anthonisz).
Vorstenportretten uit de eerste helft van de 16e eeuw, catalogus Rijksprentenkabinet 1972, nr 15 (plaat IV).
Cornelis Anthonisz maakte eveneens een serie van de Hollandse graven, waarin voorkomen de Rooms-koning Willem 11 (met dubbele beugelkroon (sic) op zijn wapen), Keizer **Maximiliaan** (met dubbele beugelkroon op zijn wapen en een gemijterde kroon op zijn hoofd) en keizer Karel (met een gemijterde kroon op zijn wapen en op zijn hoofd), in Hollstein 1986, p. 52 and 53. **Cornelis** Anthonisz is in deze serie minder **strict** in de leer dan Jacob Cornelisz van Oostanen.
7. Op het ontwerp voor het grafmonument uit 1556 door **Francesco** Tertio draagt **Maximiliaan** een dwarsgeplaatste gemijterde kroon met een enkele **beugel** (Graphische Sammlung Albertina Wenen, Inv. Nr. Arch. 9685).
8. De klassieke dubbele beugelkroon werd nog bij de kroning van keizer Karel te Bologna gebruikt (Zie de afbeeldingen bij **J.J.H.** Houwing, Graaf Hendrik 111 van Nassau-Breda bij de intocht van Karel V te Bologna, in Mededelingen van het **Nederlandsch** Historisch Instituut te Rome, dl 9 (1939), blz. 47-55).
9. Die **Parler** und der **schöne** Stül 1350-1400. Europäische Kunst unter den **Luxemburgern**. Ausstellung Köln, Band III (1978), S. 222, 234 und Farbtafel V.
N.B. Het majesteitszegel van Karel IV als Rooms-koning vertoont hem met een open koningskroon, terwijl het keizerlijk zegel hem toont met mijter en enkele beugelkroon (Zie: S. 153-157).
10. G. Jaekel, Die Deutschen Kaiser, **Oldenburg/Hamburg/München** 1980, S. 109.
11. Scheller 1981/1982, p. 42.
12. Scheller 1981/1982, p. 57 (and 23).
R.W. Scheller, Ensigns of authority: French royal symbolism in the age of Louis XII, in **Simiolus** Vol. 13 (1983), p. 75-141, p. 105 and 106.
13. Vergelijk bijvoorbeeld Engeland, waar de prins van **Wales** een kroon met een enkele beugel voert en de koning een **kroon met** twee beugels (Zie: A. Chaffanjon, La **merveilleuse** histoire des couronnes du monde, **France** 1980, p. 54-55).
14. **Albrecht** Dürer 1471 bis 1528. Band II: Das gesammte graphise **Werk**, Einleitung W. Hütt, München 1968, S. 1630-1664, S. 1633, 1634, 1659 und 1662 (Zie verder: 1471 **Albrecht** Dürer 1971, **Katalog** Ausstellung Nürnberg 1971 S. 146).
S. 1644-1645: keizer **Friedrich der Andächtige** met dubbele beugelkroon; S. 1648-1649: de Rooms-koning **Albrecht der Sieghafte** met een enkele beugelkroon; S. 1658 (und 1665): **Maximiliaan** met de Oostenrijkse aartshertogskroon (deze kroon heeft eveneens een enkele beugel - zie: S. 1704 rechtsboven met linksboven het keizerlijk wapen met de gemijterde kroon Anno 1513).
15. **Katalog** Nürnberg 1971 nr 2.58.
16. Chaffanjon 1980, p. 62.
17. Woelige tijden, onder redactie van M. **de Roever** en B. Bakker, Amsterdam 1986, blz. 2 (tegenover de titelpagina) en blz. 17.
18. Catalogus Christie's Amsterdam 24 nov. 1992 (The Hans van Leeuwen Collection) nr. 113.
19. Zelf was ik tot voor kort eveneens nog van mening **dat** er in 1489 iets **onrechtmatigs** van de zijde der Amsterdammers was geschied. Zie: Amsterdamsche burgemeesters zonder stamboom, in De zeventiende eeuw jg 6(1990), blz. 144-151, blz. 148.
20. W.R. Veder, De herziene **officieele** voorstelling van het wapen van Amsterdam, **Amsterdam 1900**, blz. 13.
21. **Veder 1900**, blz. 15.
22. P. Scheltema, Inventaris van het Amsterdamsche Archief, dl 1 (Amsterdam 1866), blz. 112: 6.2.1489: **Brief op perkament door den Rooms-koning geteekend en bezegeld** (Zegel ontbreekt).
11.2.1489: **Brief op perkament, door den Rooms-koning geteekend maar niet bezegeld**.
23. **Veder 1900**, blz. 8.

DER STEDE ZEGHELEN OP NIEUW BEZIEN

DOOR

MR. R. VAN ANSWAARDEN

Zegels van steden en dergelijke belangengemeenschappen zijn, vanaf hun eerste verschijning (in de Lage Landen in de tweede helft van de twaalfde eeuw), te beschouwen als bewuste manifestaties van een autonoom optreden als 'rechtspersoon'. Een aan een document gehecht zegel belichaamde de wil van zo'n corporatie en was in de praktijk de *motor*, de 'in-beweging-zetter', van de in die akte uitgedrukte beslissing. Mede door zijn duidelijke symboliek werd het zegel algemeen als zodanig herkend en aanvaard, ook door de vele ongeletterde burgers die het stuk zelf niet konden lezen.

In 1936 publiceerde W.F.H. Oldewelt een uitvoerig, rijk geïllustreerd overzicht van de in vroeger eeuwen door onze stad gebruikte zegels in het Jaarboek van **Amstelodamum**.² Op twee nogal fundamentele punten daaruit willen wij hier eens terugkomen.

1: Het oudste zegel van Amsterdam, dat volgens Oldewelt eerst 'ten gevolge van de verkrijging van stadsrecht in 1300 is vervaardigd', is waarschijnlijk meer dan twintig jaar ouder.

Ons inziens stamt het uit 1275 of 1279, gezien het wapen dat de erop afgebeelde kogge aan de mast voert. De klimmende leeuw van dat wapen kan moeilijk iets anders zijn geweest dan die van de graaf van Holland. Het is niet uit te sluiten dat de kleine gemeenschap van 'mensen wonende bij de Amsteldam' dit symbool al voerde vanaf 1275, toen Floris V hun de tolvrijstelling verleende.

De handelaars en schippers onder hen hadden uiteraard certificaten nodig om tijdens hun reizen niet alleen bewijs van deze vrijstelling te leveren, maar, tegelijkertijd, van hun Amsterdammerschap. Dat laatste kon uiteraard slechts door leden van de eigen gemeenschap worden bevestigd, en daarvoor was een zegel nodig. Bij gebrek aan een specifiek eigen symbool (de drie kruisjes verschijnen eerst veel later), beeldde men daarop een kogge af, een typisch embleem van havensteden. Het toevoegen van het leeuweschild daaraan was misschien niets meer dan een praktische geste jegens de Hollanders, een soort adhesiebetuiging.

Het jaar 1279 is misschien een betere *terminus a quo*, omdat Floris V toen het hele Nedersticht verwierf van bisschop Jan van Nassau. Weliswaar gold het formeel slechts als pand voor diens schulden aan de Hollandse graaf, maar niemand verwachtte dat die ooit afgelost zouden worden. Daarmee kwamen de Amsterdammers in ieder

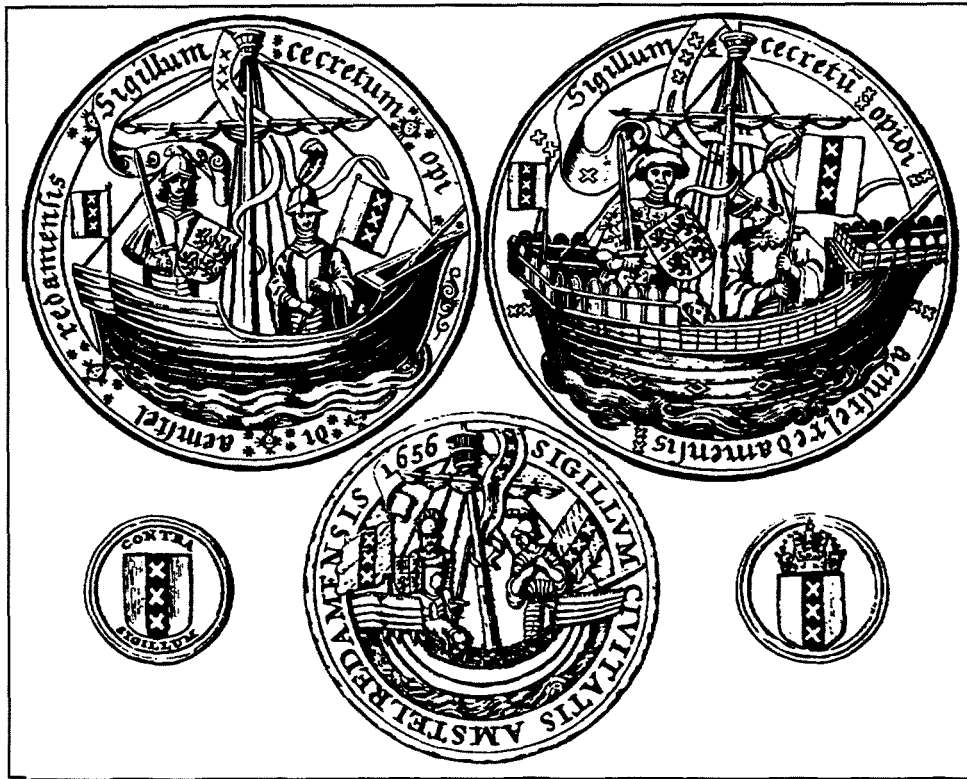
No. 1: Amsterdams eerste grootzegel (± 1300 - ± 1400), met een beeldenaar die identiek is aan die van het oudste zegel, dat echter geen geciseleerde rand had en slechts een enkel randschrift, [sigillum] opidi de amstelledamme; No. 2: het eerste zegel 'ad causas' (± 1400 ± 1656); No. 3: het tweede secreet zegel (1481 - 1656), uit: Tobias van Domselaer, 'Beschryvinge van Amsterdam' (1665), p. 203. Vgl. Oldewelt's afb. 2. 5 en 6, resp.

Foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

werd vastgelegd).¹¹ Als 'zeghel van verbande deser stede' diende het namelijk bovenal voor bezegeling van gewichtige besluiten of overeenkomsten, die verregaande consequenties hadden of konden hebben voor de gehele gemeenschap.

De nieuwe zegels onttrokken nu de meeste gewone zaken op het bestuurlijke en het rechterlijke terrein aan inmenging van de vroedschap. De werkzaamheden van de ambtsdragers werden daardoor aanmerkelijk eenvoudiger en praktischer (ook door minder heen en weer geloop).

Zij werden, onder andere door hun randschriften, duidelijk van elkaar onderscheiden. Het *sigillum secretum opidi aemstelledammensis* (in de praktijk 'secreet zegel' genaamd) werd aan de burgemeesters toevertrouwd. Het *sigillum opidi aemstelledammensis ad causas* (dat 'zegel ten zaken' werd genoemd) was voor de schepenen.

Linksboven: een betere weergave (door een andere graveur?) van het in de eerste gravure als No. 3 afgebeelde secret zegel (1495 - 1656) en rechts daarvan het daarvoor gebruikte secret zegel (± 1400 - 1481). Onder, midden tussen twee contrazegeltjes: het tweede zegel 'ad causas' (1656 - 1795). Uit: Tobias van Domselaer, 'Beschryvinge van Amsterdam' (1665), p. 205. Vgl. Oldewelts afb. 6, 3 en 11, resp. Foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

In onze streken werd dit secret zegel vaak het 'heymelicke' zegel genoemd. Oorspronkelijk was dit wel juist, omdat dit adjectief een afleiding was van 'heim', waarmee de vorstelijke hofhouding bedoeld werd. Later werd dit woord echter ten onrechte geassocieerd met het in de veertiende eeuw aan het Duits ontleende woord 'geheim', en dus met 'geheimhouding'.

Ook met de vertaling van de Latijnse term *sigillum ad causas* ging iets fout. De eerste, oorspronkelijke betekenis van *causa* is eigenlijk 'rechtszaak' of 'gerechtelijke procedure'. Dat was ook de exclusieve betekenis van het Middelnederlandse 'sake'. Hoewel de benaming 'zegel ten zaken' voor de vijftiende-eeuwse Amsterdammer derhalve nog volkomen duidelijk moet zijn geweest, werd zij later dubbelzinnig. Een vertaling als 'zegel [bestemd] voor de rechtszaken' zou, zeker in de zestiende eeuw en daarna, beter zijn geweest.

Tobias van Domselaer (1665), bijvoorbeeld, verklaart de in de zegelaankondigingen van schepenakten gewoonlijk aangetroffen term 'ten zaken' als bestemd voor die zaken 'die openbaar zijn, en van yder een mogen geles en geweten worden'. Zijn gedachtengang ligt voor de hand: het secreet zegel moest, volgens hem, natuurlijk het besloten karakter van de andere stukken benadrukken.²²

De voorbeelden die hij van 'openbare zaken' geeft, namelijk 'volmachten, verklaringen, kondtschappen, beëdigde certificatiën, enz.', behoorden alle duidelijk tot de exclusieve competentie van de schepenen. De destijds zo talrijke hypotheekakten, die door de schepenen werden gepasseerd, heeft Van Domselaer kennelijk over het hoofd gezien, evenals hun rechterlijke vonnissen en beschikkingen.

Oldewelt gaat geheel voorbij aan het feit dat het secreet zegel dat van de burgemeesters was en het zegel ad *causas* dat van de schepenen, en daarmee aan hun competentieverdeling. (Hij vermeldt echter wel dat het laatste in 1804 werd vervangen door een *sigillum scabinale*). Hij richt zich niet op de zegelaars, maar slechts op de gezegelde stukken en komt daardoor tot de verwarrende conclusie dat 'bijna alle zegels hebben in de loop der tijden tot zeer verschillende doeleinden gediend. Geen onzekerder maatstaf dan de naam'. Volgens hem was 'slechts door opsporing van het steeds wisselende gebruik ...een schema te geven...'.²³

Hiertoe is hij echter niet gekomen. Hij geeft slechts een voorbeeld van bezegeling met het secreet zegel (een lijfrentepolis), en een van bezegeling met het zegel ad *causas* (een kopie van de tolvrijstelling).

Wat het eerste voorbeeld betreft, Amsterdam verkocht, zoals bekend, vaak zulke 'koopsom-polissen' om aan geld te komen. Zij werden vanzelfsprekend met het secreet zegel bekrachtigd, omdat de financiën onder de burgemeesters ressorteerden. Er was hier geen sprake van een besloten of geheim karakter. Die polissen mochten best 'van yder een geles en' worden (en zouden dus in de onjuiste visie van Van Domselaer met het zegel ad *causas* bezegeld moeten worden).

Het tweede geval betreft het afgeven van een authentieke kopie van de oude grafelijke oorkonde van 1275, met een verklaring dat de houder ervan inderdaad Amsterdammer was. De afgifte van dit type akte behoorde in principe tot de functie van de schepenen, zoals we gezien hebben.

De twee competenties zijn dus wel degelijk te onderscheiden. De burgers wisten, in elk geval, wel tot wie zij zich moesten richten. Het door Oldewelt vermelde bekrachtigen van tolvrijstellingsakten met het kleine stedelijke 'signet' (vanaf het midden van de zestiende eeuw), in plaats van het zegel ad *causas*,²⁴ doet daaraan niets af. Dit duidt slechts op een (gedeeltelijke?) verschuiving van de afgifte van deze veelgevraagde 'uittreksels' naar de burgemeesters, die door de schepenen wellicht als een welkome verlichting van hun taak werd gezien en, tegelijkertijd, op een verminderde appreciatie van dat eertijds zo belangrijke stuk.

Er bestond een duidelijk verband tussen het formaat van de zegels en de importantie van de ermee gezegelde stukken. Het signet, van oorsprong een zegelring, werd door

13. Zie H. Brugmans, *Geschiedenis van Amsterdam*, Utrecht 1972, I, p. 124. De nadrukkelijke vermelding in de eed van weduwen en wezen doet sterk denken aan het *pupillis* en viduis *defensorum esse* dat als de traditionele taak van de vorst als *vicarius dei* gold. Zie E. Bernheim, *Mittelalterliche Zeitschauungen*, Tübingen 1918, I, p. 59 en 105.
14. De schout wordt door ons bewust verwaarloosd: hij was noch bestuurder, noch rechter, maar als (ex-) pottenkijker van de graaf uitsluitend ordehandhaver, aanklager en **rechtvorderaar** en zat derhalve de rechtbank voor. Hij mocht echter niet bij de deliberatie over de vonnissen aanwezig zijn en hij had geen stem in welk 'kapittel' dan ook.
15. *Groot Placaetboek*, ed. C. Cau, Den Haag 1658-179, I, kol. 44.
16. Zie R. van Answaarden, 'The **Medieval** Separation of **Powers** Defined by Charles the **Bold** (1473)', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 58 (1990), p. 399-419.
17. 'Advys nopende 't recht de steden competerende in **cas** van judicature', in: *Hollandsche Consultatiën*, 111 (2), Rotterdam 1662, no. 226 (326).
18. Zie bijv. het privilege van 1271 voor de Dordtse stadsgracht in P. H. van de Wall, *Handveste der stad Dordrecht*, Dordrecht 1790, I, p. 42-44, en J. V. Rijpperda Wierdsma, *Politie en Justitie*, Zwolle 1937, p. 112-125.
19. Oldewelt, 'De stadszegels', p. 18-19.
20. Oldewelt, 'De stadszegels', p. 20.
21. W. Prevenier, 'Ambtenaren in stad en land in de Nederlanden, socio-professionele evoluties (14e tot 16e eeuw)', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 87 (1972), p. 50-54.
22. T. van Domselaer e.a., *Beschryvinge van Amsterdam*, Amsterdam 1665, p. 204.
23. Oldewelt, 'De stadszegels', p. 23 en 17.
24. Oldewelt, 'De stadszegels', p. 20.

DE STADSZEGELS VAN AMSTERDAM
IN DE VIJFTIENDE EN ZESTIENDE EEUW:
HET SECREETZEGEL EN HET ZEGEL TEN ZAKEN

DOOR

DRS. P.H.J. VAN DER LAAN

In zijn artikel 'Der stede zeghelen opnieuw bezien', gepubliceerd in het Jaarboek van 1992¹, betoogt R. van Answaarden, dat het gebruik van de twee nieuwe stadszegels, die sinds het begin van de vijftiende eeuw in de Amsterdamse oorkondenbestanden voorkomen, aan bepaalde regeringsfunctionarissen van de stad was voorbehouden. Naar zijn mening werd het *sigillum secretum* of secreetzegel gehanteerd door de burgemeesters, het *sigillum ad causas* of zegel ten zaken door de schepenen. Burgemeesters en schepenen hadden hun eigen, van elkaar onderscheiden competentie en vaardigden dienovereenkomstig oorkonden uit, waaraan het bijbehorende zegel werd bevestigd.

Onderzoek naar de praktijk van de toepassing van deze zegels wijst echter iets anders uit. Wat tot de competentie van de burgemeesters en de schepenen behoorde was niet zo exclusief als Van Answaarden denkt. Het komt erop neer dat beide zegels aan oorkonden werden bevestigd die door de gehele stedelijke regering werden uitgevaardigd: door schout, burgemeesters, schepenen en raden, die tezamen voor uiteenlopende overheidstaken en voor de financiële en andere belangen van de stad verantwoordelijk waren. Aangezien de rechtshandeling in de desbetreffende oorkonden frequent werd verricht en beoorkond met consent van de vroedschap of van het lichaam dat eraan voorafging, kan men niet stellen dat het gebruik van beide zegels de vroedschap in tal van zaken buiten spel zette.

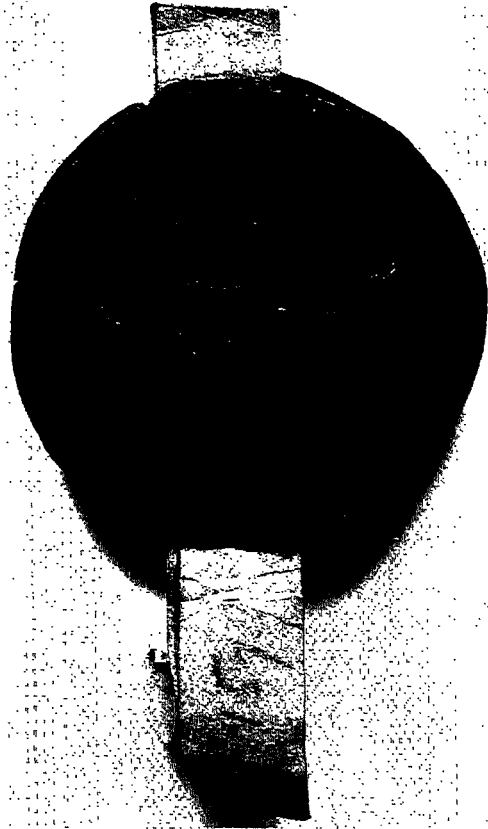
Aan de hand van een aantal voorbeelden, die met behulp van archiefinventarissen met regestenlijsten, de Handvesten van Amsterdam en de Rechtsbronnen uitgegeven door Breen eenvoudig te vinden zijn, zal ik trachten het gebruik van de twee zegels te verduidelijken. Tot ver in de vijftiende eeuw wordt nog geen duidelijk onderscheid gemaakt tussen de twee genoemde zegelsoorten in de z.g. *corroboratio*, het laatste gedeelte van de oorkondetekst, waarin het bevestigen van het zegel ter bekrachtiging van de oorkonde wordt aangekondigd. Is er sprake van *der stede segele*, dan heeft men geen absolute zekerheid over de aard van het zegel, indien dit verloren is gegaan of indien de tekst slechts in registerafschrift is overgeleverd. Sinds 1421 is het reeds gebruikelijk in de *corroboratio* de aankondiging van het zegel ten zaken op te nemen; voor het secreetzegel geldt dit pas sinds ca. 1480.

te zullen delen. Het stuk werd bezegeld met de zegels van de zeven steden, die in de Handvesten van Haarlem, waaraan Wagenaar zijn kennis ontleende, zijn afgebeeld. Evenals Amsterdam gebruikte de regering van Hoorn hier het secreetzegel. Opmerkelijk is dat Gouda, Rotterdam en Schiedam hun zegel ten zaken gebruiken⁴. Het volgende door Wagenaar vermelde secreetzegel hing aan een oorkonde van schout, schepenen en raden van Amsterdam van 31 januari 1423, welk stuk mij onbekend is.

Dezelfde oorkonders, schout, schepenen en raden (onder dit laatste moet men de burgemeesters verstaan) verklaren op 3 december 1436, dat de stad Amsterdam schot of grondbelasting verschuldigd is aan de ambachtsheer van Nieuwer-Amstel in verband met Amsterdams onroerend goed aldaar⁵. Aan de oorkonde hangt het secreetzegel. De *wijshede, vroetscippe ende rijchede* of de *gemeente*, die vóór 1477 de eigenlijke vroedschap koos⁶, gaf hiertoe consent.

In het archief van de Weeskamer wordt een uit de boedelpapieren afkomstige serie lijfrentebrieven bewaard, van 1464 tot ver in de zestienste eeuw, alle uitgevaardigd door schout, burgemeesters (sinds 1476 komt deze titel erbij), schepenen en raden, met het bovengenoemde consent. Van de vier lijfrentebrieven van 10 november 1464 zijn van twee het zegel verloren, maar aan de overige twee hangt het secreetzegel. De *corroboratio* van deze lijfrentebrieven spreekt van *mitter stede segele*, sinds 1478 steeds van secreetzegel, dat in enkele gevallen ook nog voorhanden is.

In het voetspoor van Oldewelt verbindt Van Answaarden terecht de lijfrentebrief met het secreetzegel, maar het wordt niet door de burgemeesters alleen, maar door de gehele stedelijke regering gehanteerd. Deze was voor de financiële verplichtingen van de stad verantwoordelijk, ook al was de zorg voor de financiën een van de

Het secreetzegel van de stad Amsterdam, gebruikt tussen ca. 1416 en 1485 (los exemplaar uit de zegelcollectie van het ARA in Den Haag).

Foto: Gemeentearchief Amsterdam.

Het zegel ten zaken van de stad Amsterdam, gebruikt sinds ca. 1419 (GA Amsterdam, los exemplaar in de zegelcollectie; dit zegel hing oorspronkelijk aan een charter uit 1577).

Foto: Gemeentearchief Amsterdam.

Martin Alberts.

aldaar, werd met dit zegel bekrachtigd¹².

Waren in deze voorbeelden van het gebruik van het zegel ten zaken alleen de burgemeesters de oorkonders, in de volgende stukken zien we de gehele stadsregering van schout, burgemeesters, schepenen en raden, soms zonder schout, als oorkonders optreden en met dit zegel zegelen. In het archief van de Weeskamer bevindt zich het tot nu toe oudst bekende exemplaar van het zegel ten zaken: het is bevestigd aan een charter van schout, schepenen en raden van Amsterdam van 9 september **1419** waarin deze vidimus geven van een testament van **16 september 1411**, verleden voor schepenen. Uit het archief van het Burgerweeshuis, waaronder zich stukken van het Karthuizerklooster bevinden, komen de volgende voorbeelden¹³. De stedelijke regering geeft vidimus van eerdere oorkonden, bijvoorbeeld op **21 mei 1423** van een oorkonde van de graaf van Holland van 1412 en op 7 en 10 december 1440 van oorkonden van de schout van Sloten en **Osdorp**, beoorkondt een bewijs van vaders erfdeel op 6 maart 1442, een boedelafstand op 26 mei 1453 en een attestatie op 31 december **1515**, deze laatste afgelegd door getuigen aangaande een geschil over betaling van een koopsom voor land.

Schout, burgemeesters, schepenen en raden vaardigen onder het zegel ten zaken deze officiële verklaringen of certificaties uit, welke bevoegdheid derhalve niet exclusief aan de schepenen toekomt. Ik geef hiervan nog twee voorbeelden. In een oorkonde van 4 februari 1525 verklaart de gehele stadsregering dat in een schepenregister een zekere overeenkomst tussen twee gilden staat opgetekend¹⁴ en op 26 oktober 1538

7. Arch. Burgerweeshuis (367), inv.nr. 544, enveloppen M.359, M.362, K.363, M.364, M.366, M.368, K.369, K.370, K.371; inv.nr. 548, enveloppen M.384 en K.386; inv.nr. 549, enveloppen M.394, K.395, K.396; inv.nr. 564, enveloppen K.448 en M.449.
8. Van Iterson en Van der Laan, a.w., p. 12 (uit: arch. Burgemeesters • Privilege- en keurboeken (5020), inv.nr. 5 (Keurboek B), p. 328).
9. J. Wagenaar, t.a.p., door Van Answaarden p. 13, noot 11 vermeld.
10. W.F.H. Oldewelt, 'De stadszegels van Amsterdam', in *Jaarboek Amstelodamum* 33 (1936), p. 20. De door Oldewelt op p. 19 vermelde geschonden lijfrentebrief blijkt niet van 7 juli 1403 maar van 7 juli 1483 te zijn. Het hierin aangekondigde secreetzegel is verloren. Zie ook Ter Gouw, a.w., 11, p. 206.
11. Arch. Huiszittenhuizen (349), inv.nr. 444, regest 13, 16 mei 1421; arch. Weeskamer (5073) Charters, lade 65, 20 juli 1424; Topografische Coll. (5057), i.v. Bij de Nieuwe Brug (v/h arch. Weeskamer (5073) • Charters, lade 86), 20 juli 1424; arch. Burgemeesters • Groot Memoriaal (5023), inv.nr. 1, f. 245, 20 juli 1424 (vermeld door J. ter Gouw, a.w., 11, p. 210); ib., f. 279v, 1 oktober 1451; J.C. Breen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam* ('s-Gravenhage 1902), p. 507, 17 februari 1512 (uit: arch. Burgemeesters • Privilege- en keurboeken (5020), inv.nr. 6 (Keurboek C)).
12. Arch. Burgerweeshuis (367), inv.nr. 920, envelop K.686, 26 januari 1447.
13. Arch. Weeskamer (5073) Charters, lade 6, 9 september 1419; arch. Burgerweeshuis (367), inv.nr. 919, envelop K.669, 21 mei 1423; ib., inv.nr. 572a, enveloppen K.491 en K.492, 7 en 10 december 1440; ib., inv.nr. 111 (cartularium Karthuizerklooster), f.44v, 6 maart 1442; ib., inv.nr. 921b (fotokopie van origineel in het Kathedraal Archief van Antwerpen), 26 mei 1453; ib., inv.nr. 572a, envelop K.598, 31 december 1515.
14. Arch. Gilden (366), inv.nr. 507, regest 25, 4 februari 1525.
15. Arch. Memoriemeesters van de Oude Kerk (691), inv.nr. 110, regest 402, 26 oktober 1538.
16. Arch. Vroedschap (5025), inv.nr. 1, f. 219; vermeld door Wagenaar, a.w., 111, pp. 295-296.
17. Van Iterson en Van der Laan, a.w., p. 40.
18. Breen, a.w., p. 562.
19. Breen, a.w., pp. 582-584 (uit: arch. Burgemeesters • Groot Memoriaal (5023), inv.nr. 1, f. 247).
20. Breen, a.w., pp. 97-98; gildebrieven 1476-1500 op pp. 111, 232, 244, 255, 326, 344, 347, 365. Gildebrieven over de periode 1518-1565 in arch. Gilden (366), inv.nr. 442, regest 23, 28 januari 1518; ib., inv.nr. 911, regest 29, 27 januari 1548; ib., inv.nr. 1373, regest 32, 16 maart 1551; ib., inv.nr. 706, regest 39, 15 maart 1565.
21. Breen, a.w., p. 541 (uit: arch. Burgemeesters Privilege- en keurboeken (5020), inv.nr. 1 (Privilegeboek 1), f. 79), door Wagenaar, a.w., 111, p. 10 genoemd met het zegel ten zaken.
22. Arch. Burgemeesters Privilege- en keurboeken (5020), inv.nr. 1 (Privilegeboek 1), f. 57v; H. Noordkerk (ed.), *Handvesten van Amsterdam*, 1 (Amsterdam 1748), p. 362.
23. P. Scheltema, *Inventaris van het Amsterdamsche Archief*; 1 (Amsterdam 1866), pp. 122, 137-138; *Handvesten van Amsterdam*, 11 (1748), pp. 712-713.
24. P. Scheltema, a.w., 1, pp. 184, 189; *Handvesten van Amsterdam*, 1, pp. 325-328.
25. Van Answaarden, a.w., p. 18.
26. Arch. De Graeff (76), inv.nr. 29, regest 32, 16 januari 1545.